हिंदुस्ताननी भूगोळ विद्या.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

गोवनंजी लक्ष्मीराम द्विवेदी

आसि. तालुका स्कूल वढवाण

વઢવાણ--કાઠિયાવાડ.

અમદાવાદ

મામાની હવેલીમાં યુ૦ પ્રિ૦ અને જ૦ એ૦ કંપની

ના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી.

સને ૧૮૮૫.

કીમ્મત ત્રણ આના

हिंदुस्ताननी भूगोळ विद्या.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

गोवनजी लक्ष्मीराम द्विवेदी
आसि. तालुका स्कूल वढवाण
વઢવાણ—કાઠિયાવાડ.

અમદાવાદ:
મામાની હવેલીમાં યુનાઇટેડ પ્રી૦ અને જ૦ એ૦
કંપનીના પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી.
સંવત ૧૯૪૧. સને ૧૮૮૫.
કિમ્મત ત્રણ આના.

ભુગોળની અંદર આવેલા કેટલાએક શબ્દોનો મુકાબલો.

(૧) બે મોટા જમીનના ભાગને જે નાનો જમીનનો ભાગ સાંધે તેને સંયોગીભૂમિ કહેછે; અને બે મોટા પાણીના ભાગને જે નાનો પાણીનો ભાગ સાંધે તેને સામુદ્રધુની કહેછે.

(૨) ચારે તરફ પાણી ને વચમાં જમીન હોય તેને બેટ; અને ચારે તરફ જમીન ને વચમાં પાણી હોય તેને સરોવર કહેછે.

(૩) જમીનની અણી લાંબી થઇને સમુદ્રમાં ગઇ હોય તેને ભૂશિર; અને સમુદ્રની અણી લાંબી થઇને જમીનમાં ગઇ હોય તેને અખાત કહેછે.

(૪) જે મુલક દરિઆની સપાટીથી ઉંચો હોય તેને ઉંચ પ્રદેશ; ને નીચો હોય તેને નીચપ્રદેશ કહેછે.

(૫) જ્યાં નદી મળે ત્યાં મુખ; ને જે ઠેકાણેથી નીકળે ત્યાં નદીનું મૂળ કહેવાય છે.

(૬) અખાત ને ઉપસાગરમાં ફેર એટલોજ કે અખાતનું મોઢું સાંકડું હોયછે. ને ઉપસાગરનું મોઢું પહોળું હોયછે.

(૭) જે ઉંચી જગાએથી જુદી જુદી દીશામાં પાણી વહે તેને જળાશય કહેછે.

(૮) બે નદી (પાણી) વચેના દેશને દુઆબ કહેછે.

(૯) ડેલ્ટા એ ગ્રીક ભાષાનો શબ્દ છે. નદી સમુદ્રને મળતા પહેલાં તેના મુખ પાસે જે ત્રીકોણ પ્રદેશ થાય તેને ત્રીકોણ પ્રદેશ અથવા ડેલ્ટા કહેછે.

(૧૦) નદી મંડળ એટલે એકજ દીશામાં ઘણી નદી-ઓનું વહેવું.

(૧૧) નદી અને ખાડીમાં ફેર એટલોજકે ખાડીનું મોઢું નદી કરતાં પહોળું હોયછે.

(૧૨) ખાડી એટલે નદીના મુખમાં થઇને જે સમુદ્રનો પ્રવાહ જમીન પર જાયછે તે, તેને બારૂ પણ કહેછે, ને ત્યાંથી માલની ચઢ ઉતર થાયછે.

(૧૩) દ્વીપકલ્પથી અખાત તથા ઉપસાગર ઉલટા છે. કારણકે દ્વીપકલ્પને ત્રણે તરફ પાણી હોયછે ને અખાતને ત્રણે તરફ જમીન હોયછે.

(૧૪) સમુદ્ર અથવા સાગર એટલે જમીનને લગતો જે મહાસાગરનો ભાગ હોય તે; કેટલાક સમુદ્રને ત્રણ બા-જુએ જમીન વીંટાએલી હોયછે.

(૧૫) ચોપીઆમાંનો પ્રદેશ એટલે કેટલીક નદીઓને તેમના મુખ પાસે ફાંટા ફુટેછે, તે ફાંટાનો જે વચલો પ્રદે-શ તે. ડેલ્ટાનું બીજું નામ ચોપીઆમાંનો પ્રદેશ કહીએ તો કહેવાય.

(૧૬) ભરતખંડ એ નામ આગળ ભરત નામે રાજા થઇ ગએલ તે ઉપરથી પડેલ છે.

હિંદુસ્તાન.

ભરતખંડ, હિંદુસ્તાન કે આર્યાવૃત—એ ત્રણ ખુણીઓ દેશ હિમાલયથી કન્યાકુમારી સુધી ૧૯૦૦ મૈલ લાંબો ને સિંધથી આશામ સુધી પહોળો ૧૮૦૦ મૈલ છે. તેનું ક્ષેત્રફળ ૧૫૮૨૧૨૦ ચોરસમૈલ છે. તથા વસ્તી ૨૫ાા કરોડ માણ[redacted] છે. એની ઉત્તરે હિમાલય પર્વત ને કારાકોરમના ડુંગર, દક્ષિણે હિંદી મહાસાગર, પૂર્વે બ્રહ્મ દેશના ડુંગરા, બંગાળાનો ઉપસાગર, પશ્ચિમે આરબી સમુદ્ર, હાલા ને સુલેમાન પર્વત છે. દરેક દીશામાં તેથી વધારે આઘા જઇએ તો ઉત્તરે તિબેટ તથા તાર્તરીનો થોડો ભાગ. પૂર્વે બ્રહ્મ દેશ, પશ્ચિમે અફઘાનીસ્તાન તથા બલુચિસ્તાન આવેછે.

વિંધ્યાચળ પર્વતે કરીને તેના બે ભાગ થએલા છે. ઉતર તરફના ભાગને હિંદુસ્તાન ને દક્ષિણ તરફના ભાગને દક્ષિણ અથવા દખણ કહેછે. તે દખણ દીપકલ્પ છે ને તેનો આકાર ભાલોડાના જેવો છે.

ઉત્તર હિંદુસ્તાનના સ્વાભાવિક છ ભાગ કરી શકાય. (૧) હિમાલયની તળેટીનો ઢળતો પ્રદેશ. (૨) સિંધુનો પ્રદેશ (૩) રેતીનું રણ (૪) મધ્ય હિંદુસ્તાન ને રજપુતાનાનો ઊંચ પ્રદેશ. (૫) ગંગા નદીનો પ્રદેશ (૬) બ્રહ્મપુત્રા નદીનો પ્રદેશ. ઉત્તર હિંદુસ્તાનની પેઠે દક્ષિણના પણ સ્વાભાવિક ચાર ભાગ થઇ શકે (૧) નર્મદાની દક્ષિણનો પ્રદેશ (૨)

સુદ્ધ દક્ષિણ (૩) પૂર્વ કાંઠાની નીચાણનો પ્રદેશ (૪) પશ્ચિમ કાંઠાની નીચાણનો પ્રદેશ.

ઉપર લખ્યા તે ભાગ દેશના સ્વરૂપ ઉપરથી પાડ્યા છે. પણ રાજ્યક્રિય તો મુખ્ય ચૌદ ભાગ છે.

હિંદુસ્તાનની આસપાસ જે દેશો આવેલા છે તેની થોડી થોડી હકીકત.

તિબેટ. તેના રાજધાની લાસા છે, તેમાં હીંદુ જાત્રાનું જે પવિત્ર સરોવર માન કહેવાય છે તે આવેલું છે. તેમાંથી સતલજ વગેરે નદીઓ નીકળે છે. તેમાં બૌધ ધર્મ ચાલે છે. એ દેશ આખી દુનિઆમાં ઊંચામાં ઊંચોછે

બલુચિસ્તાન. તેની રાજધાનીનું શેહેર ખીલાત છે તેમાં મુસલમાન લોક વસે છે. તેઓ બોલનઘાટને માર્ગે હિંદુસ્તાનમાં ચામડાં, ઊંન વગેરે વેચવા આવેછે. ને તેને બદલે ત્યાંથી કાચો માલ લઇ જાયછે.

અફ્ઘાનિસ્તાન. તેમાં મુસલમાની રાજ છે તેની રાજધાનીનું શેહેર કાબુલ છે. ગીજની, કંદહાર, હેરાત વગેરે શેહેર પણ તેમાં આવેલાં છે. ગીજની તથા ગોરી વંશના રાજા પણ તેમાંજ રાજ કરતા હતા. એ અફ્ગાન લોકો ખૈબર ઘાટની વાટે પંજાબ જોડે વેપાર કરેછે. સૂકા મેવો, ઘોડા વગેરે આપીને તેને બદલે કાપડ તથા બીજો માલ લઇ જાયછે. તેને કેટલાક લોક કાબુલ પણ કહેછે.

બ્રહ્મદેશ. એ હિંદી ચીનનો એક ભાગ છે. તેના બે ભાગ છે ૧ બ્રીટીશ બ્રહ્મદેશ ને બીજો સ્વતંત્ર બ્રહ્મદેશ. તેમાંનો બ્રીટીશ બ્રહ્મદેશ એ ઇંગ્રેજને તાબે ને તેમાં આવા,

પેગુ, રંગુન, મોમ વગેરે શહેરો આવેલાં છે. આસામ, આરાકાન, તેનાસરીમ, તે ૧૮૨૬ માં તથા પેગુ ૧૮૫૨ માં ત્યાંના રાજા પાસેથી ઇંગ્રેજ સરકારે જીતી લીધાં છે.

હિંદુસ્તાનના રાજ્યકિય નિચે મુજબ ચૌદ વિભાગ કરેલા છે.

ભાગનું નામ.	મુખ્ય શેહેર.
(૧) મુંબઇઇલાકો	મુંબઇ.
(૨) મદ્રાસ ઇલાકો	મદ્રાસ, વિશાગપટન, મચ્છ-લીપટન, ત્રીચીનાપલી.
(૩) મહીસુર અને કુર્ગનાં સંસ્થાન.	શ્રીરંગપટન, મહીસુર, બેંગ-લુર, મરકારા.
(૪) વરાડ સહિત હૈદ્રાબાદ સંસ્થાન.	હૈદ્રાબાદ, ઔરંગાબાદ, જા-ફરાબાદ, દોલતાબાદ.
(૫) મધ્યાપ્રાંતો	નાગપુર, જબલપુર, સંબલપુર, કાંપતી.
(૬) મધ્યહિંદીએજન્સીનાં સંસ્થાનો.	ઉજ્જન, રતલામ, ગ્વાલીઅર, ભોપાળ, ઇંદુર.
(૭) રજપૂતસંસ્થાન	જોધપુર, ઉદેપુર, જેપુર, બાવલપુર.
(૮) પંજાબપ્રાંત કાશ્મીર સહિત.	લાહોર, દીલ્લી, મુલતાન, જા-લંધર, કાશ્મીર.
(૯) વાયવ્યપ્રાંત	અલ્હાબાદ, કાશી, આગ્રા,
(૧૦) અયોધ્યાપ્રાંત.	લખનૌ, કાનપુર, સીતાપુર.

(૧૧) બંગાળાઇલાકો — કલકત્તા, મુર્શિદાબાદ, ઢાકા, પટણા, કટક.

(૧૨) આશામનો મુલક — ગૌહતી, નવાગાવ.

(૧૩) નેપાળ ભુટાન ને *બી- જાં પહાડી સંસ્થાન — નેપાળનું ખટમંડુ ભુટાનનું ટ્યાસીટ્યુડન.

(૧૪) ભરતખંડ માંહિલાં ફ્રેંચ ને પોર્તુગીઝનાં સંસ્થાન. — પોર્તુગીઝ. ગોવા. ફ્રેંચનું ચંદ્રનગર.

હિંદુસ્તાનમાં નીચે મુજબ પાંચ ઈલાકા ને નવ પ્રાંત છે.

ઈલાકાનું નામ.

(૧) મુંબઈ ઇલાકો (૨) મદ્રાસ ઇલાકો (૩)બંગાળા ઇ-લાકો (૪) વાયવ્યપ્રાંત અને આગ્રા ઇલાકો (૫) પંજાબ ઇલાકો.

પ્રાંતનું નામ.

૧ મહીસુર ને કુર્ગપ્રાંત. ૨ હૈદ્રાબાદ સંસ્થાન. ૩ મધ્ય પ્રાંતો. ૪ મધ્યહિંદ એજન્સી. ૫ રજપુતસંસ્થાન. અયોધ્યા પ્રાંત. ૭ આશામ પ્રાંત. ૮ બ્રિટીશ બ્રહ્મદેશ. ૯ સ્વતંત્ર પહાડી રાજ તથા પરદેશી સંસ્થાન.

પ્રાંતવાર વર્ણન.

(૧) મુંબઈ ઇલાકાનું વર્ણન.

આનું વર્ણન ત્રીજા ધોરણમાં શીખવાય છે, જેથી

---

* બીજાં પહાડી સંસ્થાનમાં ટીપરાનું રાજ, મણીપુરનું રાજ, સિકીમનું રાજ વગેરે ગણાય છે.

આમાં નીરૂપયોગી જાણી લખ્યું નથી, પણ મુંબઇ ઇલાકાની સામાન્ય હકીકત થોડી થોડી નીચે મુજબ લખીછે.

મુંબઇ ઇલાકાનું સામાન્ય વર્ણન.

સીમા—હિંદી દ્વીપકલ્પની પશ્ચિમ બાજુએ મુંબઇ ઇલાકાનો સાંકડો મુલક છે. પંજાબની નૈરુત્ય શીમાથી મૈસુર સંસ્થાન અને મદ્રાસ ઇલાકાના સીમાડા સુધી એ ઇલાકાનો વિસ્તાર ૧૦૫૦ મૈલનો છે.

એ ઇલાકાની **વાવ્યે. ઉત્તરે. ઇશાને.** બલુચિસ્તાન, પંજાબ અને રજપૂત સંસ્થાનો છે. **પૂર્વ** અને **અગ્નીભણી** મધ્યહિંદ એજન્સી, મધ્ય પ્રાંતો, વરાડદેશ, નીજામનું રાજ્ય છે. **દક્ષિણે** મદ્રાસ ઇલાકો, અને મહીસુર છે. અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર છે.

હિંદુસ્તાનના પશ્ચિમ કાંઠાનો ૨/૩ ભાગ એ ઇલાકામાં આવેલો છે. કાઠિયાવાડની બે પાસે આવેલા કચ્છના અને ખંભાતના અખાતને બાદ કરતાં બાકીનો એ કીનારો અખંડિત એક સરખો છે. ચોમાસા સિવાય બાકીના વખતમાં કાંઠાપર આવેલી ઘણીક ખાડીઓ કિનારાપર ફરનારાં વહાણો ને બંદરની ગરજ સારે છે. પરંતુ વરશા રૂતુમાં વહાણોનું રક્ષણ કરે. એવાં જમીનથી બંધીઆર થએલાં માત્ર ત્રણ બંદર છે. એક મોટું મુંબઇનું બારૂં, કરાંચીનું બારૂં, અને ત્રીજું કારવાડનું બારૂં છે. આખા મુંબઇ ઇલાકાના ૫ ભાગ કરેલા છે તેના નામ.

૧ સિંધ, ૨ કચ્છ, ૩ ગુજરાત, ૪ ઉત્તર મહારાષ્ટ, ૫ દક્ષિણ મહારાષ્ટ એમાં દક્ષિણ અને કોકણ એ બે

પ્રાંત છે. એમાં દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર, અને ઉત્તરે કાનડા એ બે છે.

મુંબઇ ઇલાકાની રાજધાની.મુંબઈ બેટમાં મુંબઈ શહેર છે. ઇ. સ. ૧૬૬૧ માં પોરટુગીઝના રાજાએ, ઈંગ્લાંડના બીજા ચાર્લ્સ રાજાને મુંબઈ બેટ કન્યાદાનમાં આપ્યો હતો, ત્યારથી અંગ્રેજને તાબે છે. દક્ષિણમાં **ગોવા** પોરટુગીઝને તાબે છે. (ગોવાને તાબે ૨૨૪ ચો. મા. જમીન છે.) સુરતની દક્ષિણે **દમણ** પોરટુગીઝને તાબે છે (એને તાબે ૨૨ ચો. મા. જમીન છે.) **કાઠિયાવાડની** દક્ષિણે **દીવ** નામનો બેટ છે. એ પણ પોરટુગીઝને તાબે છે, દીવ, દમણ ને ગોવા, એ પોરટુગીઝના જેવા.

સિંધ દેશ--ત્યાંના અમીરો પાસેથી ૧૮૪૩ માં સર ચાર્લ્સનેપીઅરે જીતી લીધો છે.

ગુજરાત દેશ—ગુજરાતમાંનો ઈંગ્રેજી ખાલસા મુલકનો ઘણોખરો ભાગ ગાયકવાડ પાસેથી કરારને પટે મળેલો છે.

ઉત્તર મહારાષ્ટ્ર—એ પ્રાંત ૧૮૧૮ માં પેશ્વા પાસેથી ઈંગ્રેજે જીતી લીધો.

દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર—એ પણ ૧૮૧૮ માં પેશ્વા પાસેથી ઈંગ્રેજે જીતી લીધોછે.

ઉત્તરકાનડા—એ મદ્રાસ ઇલાકાનો ભાગ હતો, તે ૧૮૬૧ માં મુંબઈ ઇલાકામાં નાંખ્યો છે.

એ પાંચ ભાગમાં જીલ્લા તથા એજન્સીઓ ને શહેરો નીચે પ્રમાણે છે.

૧ સિંધ—તેમાં ૫ જીલ્લા. ને એક એજન્સીછે (સંસ્થાન)

મુખ્યશેહેર.

૧ સિંધનો ઉપલો સરહદી મુલક જીલ્લો. જાકોકાબાદ.

૨ સિકારપુર જીલ્લો... ... . સિકારપુર.

૩ હૈદ્રાબાદ જીલ્લો... ... ...હૈદ્રાબાદ.

૪ કરાંચી જીલ્લો.... ... ...કરાંચી.

૫ [illegible]પારકર જીલ્લો .. ..ઉમરકોટ.

૬ ખેરપુર સંસ્થાન... ... ...ખેરપુર.

૨ કચ્છદેશ.... ... ...ભુજ.

૩ ગુજરાત. તેમાં ૫ જીલ્લા ૬ એ. ૨ સંસ્થાન મળી ૫ જી. ૮ એ. નો થયો છે.

૧ સુરત જીલ્લો .. .. સુરત.

૨ ભરૂચ જીલ્લો... ... ...ભરૂચ.

૩ ખેડા જીલ્લો... ... ...ખેડા.

૪ પંચમહાલ જીલ્લો... ... ...ગોધરા, દાહોદ.

૫ અમદાવાદ જીલ્લો... ... . અમદાવાદ.

૬ કાઠિયાવાડ એજન્સી... ... ...રાજકોટ.

૭ પાલણપુર એજન્સી .. ..પાલણપુર, ડીસા.

૮ મહીકાંઠા એજન્સી . ...સાદરા, ઈડર.

૯ રેવાકાંઠા એજન્સી ... નાંદોડ, બારીઆ,લુણાવાડા.

૧૦ ગાયકવાડ સંસ્થાન ... ...વડોદરા.

૧૧ ખંભાત સંસ્થાન .. ..ખંભાત

૧૨ પંચમહાલ એજન્સી ... ... નારૂકોટ.

૧૩ સુરત એજન્સી .. ..વાંસદા, ધર્મપુર,સચીણ.

૪ ઉત્તરમહારાષ્ટ્ર એમાં ૯ જીલ્લા અને ૭ સંસ્થાન છે.

૧ કોંકણ પ્રાંત. ૩ જીલ્લા. ૩ સંસ્થાન.

૧ થાણા જીલ્લો .. ..થાણા.

૨ જાવાર સંસ્થાન ... ...જાવાર.

૩ કુલાબા જીલ્લો... ... ...અલીબાગ.

૪ જંજીરા સંસ્થાન ... ...જંજીરા.

૫ રત્નાગીરી જીલ્લો ... ...રત્નાગીરી.

૬ સાવંતવાડી સંસ્થાન. ... . સાવંતવાડી.

૨ **દક્ષિણ પ્રાંત.** ૬ જીલ્લા ૪ એજન્સી સંસ્થાન.

૧ ખાનદેશ જીલ્લો ... .ધુળીઆ.

૨ ખાનદેશ એજન્સી... ... ...

૩ નાશીક .. ..નાશીક.

૪ પેઠ સંસ્થાન .. ..પેઠ.

૫ અહમંદનગર જીલ્લો .. .. અહમંદનગર

૬ પુના જીલ્લો . ... પુના.

૭ સતારા જીલ્લો ... . .. સતારા.

૮ સતારા જાગીર ... . ભોર, ફલટણ, ઔંધ, જત

૯ સોલાપુર જીલ્લો ... ...સોલાપુર.

૧૦ અકલકોટ સંસ્થાન... ... ...અકલકોટ.

૫ દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર ૪ જીલ્લાં. ૩ એ. યા. સંસ્થાન કુલ ૭ ભાગ

૬ દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર. ૩ જીલ્લા. ૩ સંસ્થાન

૧ કોલાદગી જીલ્લો . ...કોલાદગી.

૨ બેલગામ જીલ્લો .. ..બેલગામ.

૩ કોલાપુર સંસ્થાન... ... ...કોલાપુર.

૪ મેરેડાની જાગીર... ...સાંગલી, જમખંડી, મીરજ, કુરૂંદવાડ, મુધોળ, રામદુર્ગ.

૫ ધારવાડ જીલ્લો... ... . ધારવાડ.

૬ સાવનુર સંસ્થાન ... ...સાવનુર.

૨ ઉત્તર કાનડા. ૧ જીલ્લો.

૧ ઉત્તર કાનડા . ...કારવાડ.

ઉપરના પાંચભાગોમાં થઈને કુલ ૨૩ જીલ્લા (૯ એજન્સી તથા ૧૧ સંસ્થાન.) મળીને ૨૦ એજન્સીઓ છે. તેમાં સિંધદેશના ૫ જીલ્લા. સિવાય બાકીના ૧૮ જીલ્લા છે તેના બેભાગ કરેલા છે. તે સિવાય મુંબઈ જીલ્લો નોખોછે એટલે કુલ ૨૪ જીલ્લા છે. એકનું નામ **ઉત્તરભાગ.** અને બીજાનું નામ **દક્ષિણભાગ.** દરેક ભાગમાં એક રેવન્યું કમીશ્નર ને એક પોલીસ કમીશ્નર છે.

ઉત્તર ભાગમાં—અમદાવાદ, ખેડા, પંચમહાલ, ભરૂચ, સુરત, ખાનદેશ, નાશીક, થાણા, કોલાબા, એ ૯ જીલ્લાછે.

દક્ષિણ ભાગમાં—અહમંદનગર, પુના, સતારા, રત્નાગીરી, સોલાપુર, કોલાદગી, બેલગામ, ધારવાડ, કાનડા, એ ૯ જીલ્લા છે.

સિંધમાં—રેવન્યું કમીશ્નર તથા પોલીસ કમીશ્નર, જુદાછે ને તેમના તાબામાં ૫ જીલ્લા તથા ૧ સંસ્થાન છે.

૨ મદ્રાસ ઇલાકો.

એના પાંચ ભાગછે. (૧) ઉત્તરસિરકાર, બાલાઘાટ, કર્ણાટક, મલબાર, દક્ષિણ કાનડા.

(૧) ઉત્તરસિરકાર એની હદ ચીલકા સરોવરથી ગંડ-

લાકામાં નદી સુધીછે. તેમાં ગંજામ વિસાગપટનને રાજમહેન્દ્રી એ મુખ્ય શહેર છે.

(૨) બાલાઘાટ એ પૂર્વઘાટ, મહીસૂર અને તુંગભદ્રાની વચ્ચેછે. તેમાં કડપા. બલારી, ગુત્તી વગેરે શહેર છે.

(૩) કર્ણાટક એની ઉત્તરમાં ગંડલાકામાં નદી, દક્ષિણે કન્યાકુમારિકા, પૂર્વે બંગાલાનો ઉપસાગર ને પશ્ચિમે પૂર્વઘાટ પર્વતછે. તેમાં મદ્રાસ, ત્રીચોનાપલી, મથુરા, વાંદીવૌસ વગેરે શહેરો છે.

(૪) દક્ષિણ કાનડા તેમાં કુંડાપુર ને મંગલુર મુખ્ય શહેરો છે.

(૫) મલબાર તેમાં કાનાનુર ને ઉત્તકમંડ શહેર છે.

નદીઓ—ગોદાવરી, કૃષ્ણા, પન્નેર, પજાર, પલાર, કાવેરી ને ગંડલાકામા છે.

પર્વત—પૂર્વઘાટ, પશ્ચિમઘાટ, નીલગીરી.

સરોવર—ચીલકા, કોલર, પુલીકટ એ ત્રણે ખારાં છે.

બંદર—પૂર્વકાંઠે ગંજામ વિસાગપટન, કોકણદ, મચ્છલીપટ્ટન, મદ્રાસ, પોંડિચેરી, નેગાપટન, તુંતુકુંડી. પશ્ચિમકાંઠે કોચીન, કાલીકટ, ટાલીચેરી, કાનાનુર, મંગલુર. માહી.

ભુશીર—કન્યાકુમારીકા એ હિંદુસ્તાનનું તથા મદ્રાસનું છેક દક્ષિણ બિંદુ. કાલીમેર એ નાગપટ્ટનની દક્ષિણે છે. તથા પોંઇંટદેવી એ મચ્છલીપટ્ટનની દક્ષિણે છે.

અખાત—મનારનો છે તેને ને બંગાળાના ઉપસાગરને પાલ્કની સામુદ્રધુની જોડે છે.

બેટ—મદ્રાસ ઇલાકાની દક્ષિણેલંકા, મનાર ને રામેશ્વર છે.

ફ્રેંચનાં સંસ્થાન—ચંદ્રગનર પાનાનં, પોંદ્રેચી, કારીકલ, માહી.

દેશીરાજ—પુદુકોટા ને ત્રાવણકોર છે. ત્રાવણકોરની રાજધાની ત્રીવાંદ્રમ છે. એ બે દેશીરાજ શિવાય મદ્રાસ ઈલાકાનો બાકીનો ભાગ ઈંગ્રેજ સરકારને તાબેછે. કોચીન દેશી રાજ્યછે. મુખ્ય શહેર કોચીન.

શહેરની પ્રખ્યાતી.

મદ્રાસ—(૪૦૫૮૪૮) માણસની વસ્તી છે. એ રાજધાનીનું મુખ્ય શહેરછે. તેનું બીજું નામ ચિનાપટ્ટન છે. તેમાં તે ઈલાકાનો ગવર્નર રહેછે.

ફોર્તસંટજ્યોર્જ—એ ઈ. સ. ૧૬૩૯માં ઈંગ્રેજે બાંધ્યો. **બલારી.** (૫૩૪૬૦) તેની આસપાસ ૨ પાકે છે. તથા સોનારૂપાની કારીગરીનું કામ ઘણું સારૂં થાય છે.

ત્રીચીનાપલી—(૮૪૪૪૯) એ અસલ હિંદુરાજની રાજધાનીનું શહેર હતું. તેમાં સાહેબ લોકને પીવાની બીડીઓ થાયછે. તથા સોનારૂપાની કારીગરી સારી થાય છે.

કાંજેવરમ—(કાંચી) એ પણ અસલ હિંદુરાજની રાજધાનીનું શહેર હતું. તે જાત્રાનું ઠેકાણું છે. **વિજયનગર** કર્ણાટકમાં સર્વથી પ્રખ્યાત. હિંદુરાજ હતું તે બલારીની પાસે તુંગભદ્રાને કાંઠે હજુ જોવામાં આવેછે. **તુંતુકુંડી** તેની પાસેના દરિઆમાંથી ઘણાં સરસ મોતી નીકળે છે. **મંગલુર** સોપારી ઘણી સારી થાય છે. **કારીકલ** એ બંદરે ઈંગ્રેજ વગેરે લોક સૌ પેહેલાં ત્યાં ઉતર્યા હતા. **મચ્છલીપટ્ટન** છીંટને બંદરી પાઘડી ઘણી સારી બને છે. **કોચીન**. તેમાં ઘણાંજ મોટાં સરોવર છે કે જેથી તેમાં વહાણો ચાલે છે.

ડીંડીગલ તથા **ઉત્તકમંડ** એ બે હવા ખાવાનાં ઠેકણાં છે. **રામેશ્વર** હિંદુ લોકોનું દક્ષિણમાં છેલામાં છેલું જાત્રાનું ઠેકાણુંછે તેને સેતબિંદુ રામેશ્વર પણ કહેછે. **માહી** મલબારમાં મોટું છે. ફ્રેંચને તાબેછે. **આલપલી.** સાબુ, ચોખા., ડાંગર, તેજાના થાય છે.

વિશેષ હકીકત—નિલગીરી પર્વત એ પૂર્વઘાટ તથા પશ્ચિમઘાટને જોડે છે. ને તે હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે. કાવેરી નદીના બે ફાંટાછે તેમાંના એકને કોલિરૂન ને એકને કાવેરી કહેછે. મલબાર પ્રાંત ઉપરથી પશ્ચિમ કાંઠાનું નામ મલબાર કાંઠો પાડ્યું છે. ને પૂર્વ કિનારાપર આવેલા એક જૂના શહેર ઉપરથી પૂર્વ કાંઠાનું નામ કારોમાંડલ કાંઠો પાડ્યું છે.

પેદાશ—સાગ, નાળિએર, સોપારી, તથા મલબારી ચોખા, રૂ, ગળી, તલ, દીવેલી, ખુંદ, ખાંડ, ડાંગર વગેરે.

☞ દરેક શેહેરની આગળ કૌંસમાં જે આંકડા લખ્યા હોય તે તે શેહેરની વસ્તી છે એમ જાણવું તથા નદીઓના વર્ણનમાં જે નદીના વર્ણન પછી કૌંસમાં આંકડા મુક્યા હોય તે તે નદીની લંબાઈ જાણવી.

દ. ગો. લ. દવે.

૩ મહીસુર અને કુર્ગનાં સંસ્થાન.

સીમા—મહીસુરની દક્ષિણ, પૂર્વ ને પશ્ચિમ એ ત્રણે બાજુએ મદ્રાસ ઈલાકો આવેલો છે. તથા ઉત્તર દિશાએ મુંબઈ ઈલાકો છે.

મહીસુરનું રાજ મહીસુર અને કુર્ગ બંને મળીને થએલું છે. કુર્ગ પ્રાંત એ મહીસુરની નૈરુત્ય દિશામાં છે. ને તે ઇંગ્રેજ સરકારને તાબેછે. તેની રાજધાનીનું શહેર મરકારાછે. ને મહીસુરમાં દેશી રાજછે, તેની રાજધાની મહીસુર છે.

નદીઓ—પન્નેર, પન્નાર, પલાર, કાવેરી એ બધી નદીઓ મહીસુરમાંથી નીકળી બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે. તથા તુંગ ને ભદ્રા એ પણ મહીસુરમાંથી નીકળે છે. આગળ જતાં તે બંને શીમુગા આગળ ભેગી થાયછે. એટલે ત્યાંથી તેનું નામ તુંગભદ્રા ચાલેછે. તે ત્યાંથી આગળ જઈ કૃષ્ણાનદીને મળેછે.

પર્વત—મહીસુરમાં નંદીકુર્ગના પહાડ આવેલા છે તે ચારે તરફ ફેલાએલા છે.

પ્રખ્યાત શહેરો.

મહીસુર—એ રાજધાનીનું શહેરછે. **શ્રીરંગપટ્ટન**. એ આગળ હૈદરઅલીના તથા ટીપુના રાજધાનીનું શહેર હતું. તે કાવેરી નદીના એક દ્રાપુમાં બાંધેલું છે. **હરીહર** એ કસબોછે. મહીસુરમાં નીચામાં નીચો એ ભાગ છે. **બેંગલુર**. (૧૫૫૮૫૭) ચીફ કમીશનર રહેછે. **મહીસુર પ્રાંત**. જુના રાજાઓના બંધાવેલાં સરોવર તથા જુનાં ખંડેરને માટે પ્રખ્યાત છે.

પેદાશ—સાગ, સીસમ, સુખડ, સોપારી, નાળીએર, રૂંદ, ખાંડ, ડાંગર, મેવો, રેશમ અને રેશમી કાપડ વગેરે.

૪ વરાડ સહીત હૈદ્રાબાદ સંસ્થાન.

તે રાજ્ય ઈ. સ. ૧૭૨૪માં નિઝામ ઉલ્મુલ્કે બાંધ્યું તે-

થી તેને નિઝામનું રાજ પણ કહેવાય છે. તેમાં બે ભાગ છે. (૧) હૈદ્રાબાદ. (૨) વરાડ. હૈદ્રાબાદ એ નીઝામને તાબેછે, ને વરાડ એ ઇંગ્રેજ સરકારને તાબેછે. તેની ઉત્તરે તથા પૂર્વે મધ્ય પ્રાંત, દક્ષિણે મંદ્રાસ ઇલાકો ને પશ્ચિમે મહારાષ્ટ્ર દેશ છે.

નદીઓ—ગોદાવરી, કૃષ્ણા, મુશી, મંજીરા, પેનગંગા, પૂર્ણા, તુંગભદ્રા, વરધા અને ભીમા.

સરોવર—લુનાર એ ખારા પાણીનું છે. તેમાંથી મીઠું પાકતું પણ હાલમાં તેનું પાણી કોઈ બહાર કાઢી નાંખતું નથી તેથી મીઠાની ઉપજ નથી થતી.

દુઆબ—રાયચુર તે કૃષ્ણ ને તુંગભદ્રા વચ્ચેછે.

પ્રખ્યાત શેહેરો.

હૈદ્રાબાદ—(૩૫૪૯૬૨) એ મુશી નદી ઉપર છે. તેનું અસલનામ ભાગનગર હતું. હાલ તે નિઝામની રાજધાનીનું શહેર છે. **શીકંદરાબાદ** છાવણી રહેછે. ને હૈદરાબાદ જેવડું મોટુંછે. **વરંગુળ** તેમાં તૈલંગણના રાજાની અસલ રાજધાની હતી. **ઔરંગાબાદ**. રેશમીજરીના કાપડને માટે પ્રખ્યાત છે. **જાલના** રૂનાં કારખાનાં છે. તેમાં લશ્કરી છાવણી રહેછે તથા રેશમનાં કારખાનાંછે. **અસાઈ**. જાલનાની ઉત્તરે છે. ત્યાં મરેઠાને ઇંગ્રેજે હરાવ્યા હતા. **ગોળકોંડા** હીરાની અસલ ખાણો હતી. ને બ્રાહ્મણીવંશના એક ભાગની તેમાં રાજધાની હતી તથા તે શિવાય **બેદર** **વિજાપુર**, **ઈલીચપુર** તેમાં બ્રાહ્મણીવંશના ત્રણ ભાગની રાજધાની હતી. **પૈઠણ**. ગોદાવરીને કાંઠે છે તેમાં શાલીવા-

હતની રાજધાની હતી. **કલબુર્ગ, બેદર.** તેમાં બ્રાહ્મણી-વંશની રાજધાની હતી. **દોલતાબાદ** તેનું બીજું નામ દેવ-ગિરિ તેમાં રામદેવના વંશજોના રાજાઓની રાજધાની હતી. **નિર્મળ, નાંદેદ** એ ગોદાવરી નદી ઉપર મોટાં શહેર છે. **ઇલોરા** પર્વતમાં કોતરી કાઢેલ દેરાંને માટે પ્રખ્યાતછે. **બેદર** એ મંજીરા નદીપર સોના રૂપાના વર્કની કારીગરીનાં પા-તળનાં વાસણને માટે પ્રખ્યાતછે. **વરધાનદી.** તેના પાસે કોયલાની ખાણો નીકળે છે, બેદરમાં ભાસ્કરાચાર્ય પંડિત જનમ્યા હતા.

પેદાશ—મુખ્ય રૂનીછે તથા હમણાં દક્ષિણ વરાડમાંથી કોયલા નીકળે છે.

(૫) મધ્ય પ્રાંત.

હદ—એના ઉત્તરે માળવા, દક્ષિણે વરાડ, પૂર્વે બંગાળા ને પશ્ચિમે મુંબઈ ઇલાકો છે.

નદીઓ—બેટવા, વર્ધા, તાપી, નર્મદા, વાઇનગંગા, મહા **પર્વત.** સાતપૂડા, વિંધ્યાચળ, અમરકંટકના ડુંગરા.

પ્રખ્યાત શહેર.

જબલપુર (૭૫૭૦૫) નર્મદાનદી ઉપર તંબુને માટે પ્રખ્યાત. તેમાં ફાંસીઆ કે ઠગ લોકનાં છોકરાંને ભણાવવાની નિશાળ છે. તેની પાસે આરસ નીકળે છે. **નાગપુર** નાગમતી નદી ઉપર ધોતીજોટા માટે પ્રખ્યાત છે. (૯૮૨૯૯) વસ્તી, **બુરાનપુર** તાપી નદી ઉપરછે. તે પેહેલાં મલમલ, રેશમી બુટાદાર કાપડ તથા કસબી વણાટને માટે પ્રખ્યાત હતું. તે મુસલમાની શહેર છે તેમાં સેલાં સારાં થાય છે.

સાગર લશ્કરની છાવણી છે. **સંબલપુર** મહા નદી ઉપર છે તેમાં હીરાનો વેપાર ચાલે છે. **ઈલીચપુર** પુર્ણા નદી ઉપર લશ્કરની છાવણી છે. તાપીનદીના મૂળ આગળ તે બ્રાહ્મણી વંશની રાજધાનીનું શહેર કહેવાતું. **કાંપતી** (૫૦૯૮૮) લશ્કરની છાવણી છે. **હીંગણઘાટ** તેમાં રૂ થાય છે. **ઉમરાવતી** રૂના વેપારનું ઠેકાણું છે. **છતીસગઢ** તેના છત્રીસ ભાગ છે. **અકોલે** લશ્કરી છાવણી છે. ને તેમાં રૂ થાય છે. **બસ્તાર** ગોદાવરી નદી ઉપર છે તેનું બીજું નામ જગદલપુર **ચંદા** ગોંડની રાજધાની હતું તેની પાસે કોયલા ને લોઢાની ખાણો હતી. **નાગપુર છતીસગઢ** ને **સબલપુર** એ ત્રણે શહેરમાં ચોખાનો પાક સારો થાય છે. **ભંડારા** એ નાગપુર પાસે છે તેમાં ભરતકામ સારૂં થાયછે. **ખંડવા** ઘઊંની પેદાશ સારી છે.

ઉપજ—રૂ ને કોયલા મુખ્ય છે. અને સાતપૂડાના ઢાળમાં, સાગ, સાલ, મહુડાં, તલ, દીવેલી વગેરે થાય છે. ને સાતપૂડા ઉપર ઘઊં તથા ઊંચી જાતની બાજરી થાય છે. દેશી કાપડ, ચામડાં, ઘી, ધાતું, લાખ, રંગ, વગેરે મુંબઈ તથા હિંદુસ્તાનના બીજા ભાગમાં જાય છે.

વિશેષ હકીકત—ભીલ, ગોંડ, કોળી, વગેરે જાતના લોકની વસ્તી છે. તે પ્રાચીન માળવાનો ભાગ પણ ગણાય છે. મધ્ય પ્રાંત એમાં અમરકંટક ને ગોંડવન એ બે મેદાન છે. નર્મદા અમરકંટકમાંથી ને મહા ગોંડવનમાંથી નીકળે છે. આશિરગઢ જે કિલ્લો છે તેને મુગલાઈ વખતમાં દ-

ક્ષિણની ભાગોળ કહેતા. તેજ આશિરગઢના આગળ સાતપૂડો નીચો છે.

(૬) મધ્યહિંદ એજન્સી.

એના ચાર ભાગ છે. (૧) સિંધીઆનું રાજ, (૨) હોલકરનું રાજ, (૩) બુંદેલખંડ, ને રેવાનું રાજ્ય, (૪) ભોપાળનું રાજ્ય. **સિંધીયાનુંરાજ** તેના પેટાભાગ બે છે. રતલામ ને ઝાંસી. **હોલકરનુંરાજ** એમાં અજમેરા ને જંબુવા એવા બે પેટા ભાગ છે. **ભોપાળનું રાજ** તેમાં મુસલમાની રાજછે. હાલ બેગમ રાજ ચલાવેછે. **બુંદેલખંડ** એમાં બે દેશીરાજ છે. (૧) છત્રપુર, પન્નાનું (૨) રેવાનું.

નદીઓ—સોન, નર્મદા, ચંબલ, બેટવા, સિંધ, **પર્વત.** વિંધ્યાચળ પર્વતની શાખા કૈમોર એ રેવાના રાજમાં છે. **નીકાસ.** માળવામાં ઘઉં, તંબાકુ, અફીણ, શેરડી, રૂ અને જૂદી જૂદી જાતનું ધાન્ય પણ પુષ્કળ પાકે છે.

પ્રખ્યાત શહેર.

પન્ના ને અર્ચા (તેહરી) બેટવા નદી પાસેછે. ને હીરા તથા બીજા અમુલ્ય ખનિજોને માટે પ્રખ્યાતછે. પન્નાના હીરા અસલ ગોવળકોંડામાં વેચાતા હતા. **માહુ** છાવણી છે. **ધાર** મોટો કિલ્લો છે તેમાં ભોજની રાજધાની હતી. **નીમાર** ચિતુ પીંડારાની રાજધાની હતી. **ગ્વાલીઅર** સિંધીઆની રાજધાની મોગલ પાદશાહના વખતમાં રાજ કુટુંબના માણસોને તેમાં કેદ કરતા હતા. ને તેમાં હાલ છાવણીછે. **ઉજ્જન** ક્ષિપ્રા નદીપર છે. તે વિક્રમ રાજાની તથા પ્રાચીન માળવાની રાજધાની હતી. **ઇંદુર.** (૭૫૪૦૧)

હોલકરની રાજધાની છે. **નીમચ** છાવણી છે. **રતલામ.** અફીણ તથા છાયલ સારાં થાય છે. **મંદેસર** હુમાયુ તથા અલાઉદ્દીન લોદીને ૧૫૩૫ માં લડાઈ થઈ હતી. **લશ્કર** (૮૮૦૦૦) ગ્વાલીઅર પાસે નવું શહેર વસેલું છે. **મોરાર** ગ્વાલીઅર પાસે ઇંગ્રેજ તાબાનું શહેર છે. **રેવા** વાઘેલા રજપૂતનું સંસ્થાન છે. **ભોપાળ** (૫૫૪૦૨) એમાં બેગમ રાજ કરે છે.

વિશેષ હકિકત ઉપર જે ચાર ભાગ કહ્યા તે સિવાય બીજા દરજાનાં ૨૩ ને તેથી પણ નાનાં ૪૪ સંસ્થાન આ રાજ્યમાં છે.

રજપુત સંસ્થાન.

હદ—એની ઉત્તરે સતલજ નદી અને પંજાબનાં દેશી રાજ, દક્ષિણે ગુજરાત ને મધ્યહિંદી એજન્સીનો કેટલોક ભાગ, પૂર્વે આગ્રા, ગ્વાલીઅર ને ઇંદોર સંસ્થાનો, પશ્ચિમ સિંધ દેશ છે.

આ સંસ્થાનમાં નીચે મુજબ જૂદા જૂદા ૨૧ ભાગ છે.

ભાગનું નામ.	**મુખ્ય શહેર.**
રજપૂત સંસ્થાન.	
(૧) મેવાડ (ઉદેપુર)	ઉદેપુર, ચિત્તોડ
(૨) મારવાડ (જોધપુર)	જોધપુર
(૩) જયપુર	જયપુર.
(૪) બુંદી	બુંદી.
(૫) વિકાનેર	વિકાનેર.
(૬) કોટા	કોટા.

(૭) કિરૌલી	કિરોલી.
(૮) કિસનગઢ	કિસનગઢ.
(૯) જસલમીર	જસલમીર.
(૧૦) અલવડ	અલવડ, માચેરી.
(૧૧) શિરોહી	શિરોહી.
(૧૨) ડુંગરપુર	ડુંગરપુર.
(૧૩) વાંસવાડા	વાંસવાડા.
(૧૪) પ્રતાપગઢ	પ્રતાપગઢ.
(૧૫) ઝાલાવાડ (ઝાલણાપટન)	ઝાલણાપટન.
(૧૬) નાગોર	નાગોર, પાલી.

જાટનાં સંસ્થાન.

(૧૭) ભરતપુર	ભરતપુર, દીગ.
(૧૮) ધોળપુર	ધોળપુર.

મુસલમાની સંસ્થાન.

(૧૯) ટોંક	ટોંક.
(૨૦) ભાવલપુર આ સંસ્થાનને કેટલાક પંજાબ પ્રાંતમાં ગણેછે.	ભાવલપુર, ઊચ્ચ, અહમદપુર.

ઈંગ્રેજ તાબાનો મુલક.

(૨૧) અજમેર	અજમેર ને નસિરાબાદ.

નદીઓ—ધારા, લુણી, સાબરમતી, બરાસ ને ચંબલ. **પર્વત** આબુ, અરવલી ને ચિતુરના ડુંગરા. **સરોવર** ઢેબર, સાંભર વગેરે. **પેદાશ** અનાજ, તમાકુ, રૂ, અફિણ, શેરડી, શાંઢણીયું, હીંગ વગેરે.

પ્રખ્યાત શહેર.

જેપુર (૧૪૨૫૭૮) એ શહેરની બાંધણી ઘણી સરસ છે ને તે ચિત્રને માટે પ્રખ્યાત છે. **ચિતુર** (ચિતોડ) શ્રીનાથજીનું જાત્રાનું ઠેકાણુંછે. ત્યાંનો કિલ્લો લડાઇમાં પ્રખ્યાત છે. ને તે અસલ મેવાડની રાજધાની હતું. **શિરોહી** તરવારો થાય છે. ને તેમાં રજપુત સંસ્થાનનો પોલીટીકાલ એજંટ રહે છે. તથા તેમાં કિંગ કોલેજ છે. **નસીરબાદ** છાવણી છે. **વિકાનેર** સાંઢણીઓ ઘણી સારી થાય છે. **જોધપુર** મારવાડની રાજધાની છે. તેમાં હાથીદાંત ચામડાં ને કાચનો સોબીતો સામાન થાય છે. **ઉદેપુર** મેવાડની રાજધાની તેનાથી થોડે છેટે બ્રાહ્મણ ધર્મનું પુષ્કરજીનું મોટું તિર્થનું ધામ છે. તેમાં બ્રહ્માનું દેરૂં છે. ને ત્યાં તેજ નામનું તળાવ છે. **આબુ** એમાં અંબાભવાનીનું મોટું દેરૂં છે. **મારવાડ** આરસ ને ઇમારતી પથરા જડેછે. **પાલી** હીંગ વખણાય છે. **ડુંગરપુર** એમાં મુર્તિઓ ઘણી સારી થાય છે. **ધોળપુરનું** બીજું નામ ગોહદ છે. **જસલમીર** જૈનનાં પુસ્તક ભંડાર ઘણાં જુનાં છે. ને ત્યાંના કૂવા ઘણા ઊંડા છે.

પ્રતાપગઢ બૈરાંને પહેરવાનાં પાકા ગળીયલ રંગનાં છાયલ થાય છે. ને રંગાટ કામ સરસ થાય છે.

વિશેષ હકીકત—સૌથી પ્રખ્યાત ઉદેપુરના મહારાણા છે. ને તે ભરતખંડમાં સૌથી ઊંચ કુળના ગણાયછે. અરવલી પર્વતની પૂર્વે લોકો ઉનનો તથા સુતરનો માલ બનાવે છે. હાથીદાંતની કોતરણી કરેછે. ને ધાતુનાં વાસણ બનાવે

છે. ને ઘણાં વરસ સુધી ઘસાઈ ન જાય તેવી કલાઈ ચડાવે છે.

ઉદેપુર, ડુંગરપુર, ને પ્રતાપગઢમાં સિસોદીઆ રજપુતનું રાજ છે. બુંદી ને કોટામાં હાડા રજપૂતનું રાજ, ઝાલણાપાટનમાં ઝાલા રજપૂતનું રાજ, જયપુરમાં કછવા, કિરોલી તથા જસલમીરમાં ભાટી રાજાનું રાજ ને શિરોહીમાં પરમાર જાતના રજપૂતનું રાજ છે.

૮ પંજાબ પ્રાંત.

(કાશ્મીર તથા પત્સાલાના દેશી રાજ સહિત)

(પંચ=પાંચ+આબ=પાણી) પાંચ મોટી નદીઓ વચ્ચેના પ્રદેશને પંજાબ કહેછે. તેની ઉત્તરે સિંધુ નદી તથા કારાકોરમ પર્વત. દક્ષિણે રજપુતસંસ્થાનનો ઊંચ પ્રદેશ. પૂર્વે ચિનાઇ તીબેટ, પશ્ચિમે સુલેમાન પહાડ છે. એમાં કેટલોક ઇંગ્રેજનો, કેટલોક દેશી ને કેટલોક શીખનો મુલક છે.

શીખનાં સંસ્થાન. પત્સાલા, જીંદ, નભા, કપૂરથલા, ફરિદકોટ, સરહીંદ ને કળશીયા છે. **કાશ્મીર** તેમાં દેશી રાજા રાજ કરે છે. **નદીઓ.** સિંધુ, ઝેલમ, બીઆસ, રાવી, ચીનાબ, સતલજ. **પર્વત.** હિમાલય, સુલેમાન ને મીઠાના ડુંગર છે. **હિમાલયના રસ્તા.** પીરજમલ ને બરમૂલા, સરોવર વુલર. **હવા ખાવાનાં ઠેકાણું.** શીમલા ને મરી છે.

દુઆબ.

દુઆબનું નામ,	કઈ કઈ નદીની વચ્ચે છે.	તેમાં આવેલાં શેહેર.
(૧) જાલંધર	સતલજ ને બીઆ.	જાલંધર ને લુધીઆના,

(૨) બારી.	બીઆસ ને રાવી	લાહોર, અમૃતસર, મુલતાન.
(૩) રચના.	રવિ ને ચિનાબ.	રામનગર
(૪) જેમ.	ઝેલમ ને ચિનાબ.	ગુજરાત ને ચિલીઆન વાળા.
(૫) સિંધસાગર	જેલમ ને સિંધુ.	અટક, રાવળપીંડી, જેલમ, મીટનકોટ ડેરા ગાજીખાં ને પેશાવર.

પ્રખ્યાતી.

ઝેલમ. ત્યાં શીકંદર ને પૌરસને લડાઇ થઇ હતી. **લાહોર**(૧૪૯૩૬૯) લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નર રહેછે. ને શેત્રંજી બનેછે **અમૃતસર** (૧૫૧૮૯૬) રૂ, રેશમ, શેત્રંજી, ને કાસ્મીરી સાલો બને છે. તથા શીખનું પવિત્ર ધામ છે. ને રણજીત સિંહનો બંધાવેલો ગોવિંદગઢ છે ને તેમાં મોટું તળાવ છે.

મુલતાન. (૬૮૬૭૪) રૂ, રેશમ, સાલ, જરીઆન, શેત્રંજીઓ, પોલાદના સામાન ઉપર સોના રૂપાના વરક ચઢાવે છે. તેમાં લશ્કરી છાવણી છે. ને આંબાનાં વનો ઘણાં છે. **ગુજરાત.** ઇંગ્રેજ અને શીખને મોટી લડાઇ થઇ હતી. **અટક.** તેનો કિલ્લો અકબર બાદશાહે બાંધ્યો છે. **પેશાવર** (૭૯૯૮૨) છાવણી છે. ઉનનાં કપડાં ને શેત્રંજીઓ બનેછે ને ત્યાંના ચોખા આખી દુનિઆમાં વખણાય છે. **લુધીઆના.** સાલો ને કાપડ બને છે. **સ્થાનેશ્વર** એ મહમુદ ગીજનવીએ ઇ. સ. ૧૦૧૩ માં લુંટી લીધું હતું **રાવળપીંડી**

(૫૨૯૭૫) છાવણી છે. **દીલ્હી.** (૧૭૩૩૯૩) હાલ જેમ હિંદુસ્તાનની રાજધાની કલકત્તા છે. તેમ તે અસલ રાજધાનીનું શહેર હતું. સુતરાઉ કાપડ, રેશમ તથા ઝવેરાત કામનાં કારખાનાં છે. **શીમલા.** હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે. ત્યાં કલકત્તાનો ગવર્નરજનરલ હવા ખાવા આવે છે. **અંબાલા.** (૬૭૪૬૩) લશ્કરી છાવણી છે.

વિશેષ હકીકત કાલા બાગથી કરાંચી સુધી સિંધુ નદીમાં આગબોટ ચાલે છે. પાંચ નદીઓ ઉપરથી પંજાબ નામ પડયું છે. કાશ્મીરમાં ઘણી ઊંચી જાતની સાલો બને છે. પંજાબમાંથી કાશ્મીરમાં થઇ પૂર્વ તાર્તરીમાં જવાને બે રસ્તા છે. પંજાબી લોક તે રસ્તે યારકંડ શહેરના લોકો સાથે વેપાર ચલાવે છે. કાલાબાગ પાસેના ડુંગરામાંથી મીઠું નીકળે છે.

૯ વાયવ્ય પ્રાંત.

એની ઉત્તરે નેપાળ અયોધ્યા ને હિમાલય પર્વત. દક્ષિણે સિંધીઆનું રાજ ને બુંદેલખંડ પુર્વે બંગાળા ઇલાકો પશ્ચિમે પંજાબ ને રેજપૂત સંસ્થાન છે. એમાં ત્રણ મોટા ભાગ છે. (૧) દીલ્હી, (૨) અલ્હાબાદ, (૩) આગ્રા. **નદીઓ.** ગંગા, જમના, ગોમતી, ગોગરા, ગંડકી, રામગંગા. **પર્વત.** હિમાલય ને શિવાલીક છે. તથા હિમાલયનાં શિખર ગંગોત્રી ને જમ્નોત્રી પણ તેમાં છે. **જાત્રાનાં ઠેકાણાં.** કાશી, હરદ્વાર, બદ્રીનાથ, મથુરા, પ્રયાગ (અલ્હાબાદ)

ગયા, વનરાવન, દુઆબ—અંતરવેલી તે ગંગા ને જમના વચ્ચે છે. **દેશીરાજ** રામપુર ને તેહરી.

પેદાશ. સાગ, વાંસડા, ઘઉં, જવ, બાજરી, ખાંડ, લાખ, સુરોખાર વગેરે. વાયવ્ય પ્રાંતમાં ઝાડ થોડાં ઉગેછે.

પ્રખ્યાત શહેર.

બનારસ. (૧૯૯૭૦૦) હિંદુઓની તીર્થની જગ્યા છે. સોના રૂપાનું કામ, જરીઆન કપડાં, લોટા, પીતાંબર વગેરે બનેછે. ત્યાં હિંદુઓનાં આશરે ૧૦૦૦ દેરાં છે. ને મુસલમાનની ૩૩૦ મસીદો છે. તેનાં બીજાં નામ કાશી, ને વારાણસી છે. **ગાજીપુર** ગુલાબનું અત્તર બને છે. **ગોરખપુર** (૫૭૯૨૨) રાપતી નદી પર જૈન લોકોનું તિર્થનું ધામ છે. તથા તેમાં ગોરખનાથજીનું મોટું મંદિર છે. **મીરજાપુર** (૫૬૩૭૮) રૂ, રેશમ ને શેત્રંજી બને છે. **અલ્હાબાદ** (૧૪૮૫૪૭) લશ્કરી છાવણી છે ને જાત્રાનું ઠેકાણું છે. એનું બીજું નામ પ્રયાગ. ગંગા જમના ને સરસ્વતી એ ત્રણેના સંગમ ઉપર છે. ઊંચી જાતની માટીનાં, કલાઇ તથા પીતળનાં વાસણ ઘણાં સારાં બને છે. **કાનપુર** (૧૫૧૪૪૪) લશ્કરી છાવણી છે ને ચામડાનો સામાન તથા બાજરી થાય છે. **આગ્રા.** (૧૬૦૨૦૩) તંબાકુ સારી થાયછે. ને તેને કિલ્લો છે. તથા ત્યાંનો તાજ મેહેલ આખી દુનિઆમાં વખણાય છે. **કનોજ** પ્રાચીન શહેર છે. **મથુરાં** તેમાં કૃષ્ણ જન્મેલા તેથી તે હિંદુ લોકનું જાત્રાનુ ઠેકાણું ને પેંડા સારા થાય છે. **બરેલી.** લોઢાનો સામાન તથા શેત્રંજી ને ભરત કામ ઘણું સારૂં થાય છે. **મીરત.** (૯૯૫૬૫)

ગંગા નદી ઉપર તેમાં લશ્કરી છાવણી છે. **અલીગઢ** એમાં આખા હિંદુસ્તાનની પોષ્ટ ઓફીસોનો સામાન બનાવાની મોટી પેઢી છે. **બીથુર.** એ કાનપુર પાસે છે તેમાં છેલા બાજીરાવ પેશ્વાને વરખાસન બાંધી આપી રાખ્યો હતો. **અનુપ** ગંગાને કાંઠે ફતેગઢ પાસે શહેર છે. **રામપુર** (૭૪૨૫૦) એ રોહિલખંડમાં છે. તેમાં ચોખા,ખાંડ ને કપડાં ઘણા સારા બને છે. **તેહરી** ડુંગરામાં છે ને તે રજપૂતને તાબે છે. **ફતેપુર** તેનું બીજું નામ શીક્રીત્યાં બાબર તથા સંગને ઇ. સ. ૧૫૨૭ માં લડાઇ થઇ હતી. **ચુનાર.** શીરશાહની રાજધાની હતી. **કનોજ** આગળ રાઠોડ રાજાની રાજધાની તેમાં હતી.

વિશેષ હકીકત. રોહીલખંડનું મુખ્ય શહેર બરેલી છે. તેને વાંસ બરેલી કહે છે. હિમાલયની ચાહ આખી દુનિઆમાં વખણાય છે. અલ્હાબાદ આગળ ગંગા વધારેમાં વધારે ઊંડી છે એટલે ૪૫ ફુટ ઊંડી છે. ત્યાં આગળથી જાત્રાળુ લોકો ગંગાજળ ભરે છે.

૧૦ અયોધ્યા પ્રાંત.

હદ. એની દક્ષિણ પૂર્વ ને પશ્ચિમ દિશાએ વાયવ્ય પ્રાંત ને ઉત્તરે નેપાળનો મુલક છે.

નદીઓ. ગંગા, ગોમતી, રામગંગા, સરઇ, રાપ્તી, ગોગરા. **પેદાશ.** ઘઉં, ખાંડ, તલ, ચોખા, તંબાકુ, અફીણ, ગળી, થોડું રૂ, તથા દીવેલી થાય છે. ને દીવેલી પ્રદેશ ખાતે પણ જાયછે. આંબા ને મવડાની વાડીઓ ઘણીછે.

પ્રખ્યાત શહેર.

અયોધ્યા. એમાં રામનો જન્મ થયો હતો. ને તેમનું એ વસાવેલું હતું તેનો ઇ. સ. પૂ. ૧૪૨૬ માં નાશ થયો પાછું તે ઇ. સ. પૂ. ૭૮ માં વિક્રમે ફરી વસાવ્યું તે સરયુ તથા ગોગરા નદી ઉપર છે. ને રામની રાજધાની તેમાં હતી. **લખનૌ** (૨૬૧૩૦૩) રાજધાનીનું શહેર છે. ને ગોમતી નદી પર છે. તેમાં ભરત કામ તથા ગાયન ઘણું સારૂં થાય છે. **ફૈઝાબાદ.** (૫૫૫૭૦) મલમલ સારૂં વણાતું. કપડ ને ધાતુનાં કારખાનાં છે.

વિશેષ હકીકત. આંબા ને મહુડાંની વાડીઓ ઘણીછે પંજાબ ને વાવ્ય પ્રાંતના જેવી હવા છે, પણ તડકો ને ટાઢ તેમના જેવી નથી. હાલ તે પ્રાંત વાયવ્ય પ્રાંત સાથે ભેળી દીધો છે.

૧૧ બંગાળા ઇલાકો.

હદ એની ઉત્તરે નેપાળ, ભુટાન ને સિકીમ. ને આસામનો મુલક પૂર્વે મણિપુરનું દેશી રાજ ને બ્રહ્મદેશ. દક્ષિણે બંગાળાનો ઉપસાગર ને મદ્રાસ ઇલાકો પશ્ચિમે મધ્ય પ્રાંત, બુંદેલખંડ, ને વાયવ્ય પ્રાંતો છે. એના ચાર ભાગ કરેલા છે. (૧) **બંગાળા.** કલકત્તા. (૨) **બહાર** પટણા. (૩) **ઓઢીઆ** કટક ને (૪) **આસામ.** એનું વર્ણન જુદું કર્યું છે. ગૌહત્તી.

નદીઓ. ગંગા, ટીપરા, બ્રહ્મપુત્રા, હુગલી, સોણ,

ગંડકી, ગૌશકી, ગોગરા, દામોદ્રા, ભાગેરથી, સુરમા, મહા, વૈતરણી, બ્રાહ્મણી, સુવર્ણરેખા, સોણ અને કિર્તિનાશા વગેરે. **પર્વત.** હિમાલય રાજ મહાલ, છોટા નાગપુર ને ઓઢીઆના ડુંગરા છે. **ફ્રેંચનો મુલક** ચંદ્ર નગર **વલંદાનો મુલક** ચીનસુરા. **બંદર** જગન્નાથ, કટક, બાલાસુર, કલકત્તા, મતલાહ વગેરે.

બંગાળાને લગતાં દેશી રાજ. મણિપુર, ટીગરા, કાસ્ય (ખસ્ય) કુચબહાર, કાચાર, સીક્કિમ, કુશના રાજમાં ચિરાપુંજીમાં ૬૧૦ ઈંચ વરસાદ પડે છે. એટલે આખી દુનિઆમાં સૌ કરતાં ત્યાં ઘણાંમાં ઘણો વરસાદ પડે છે. ઓઢીઆની પાસે જેપુર ને છોટા નાગપુરનું દેશી રાજ્યછે

અખાત. બંગાળાનો ઉપસાગર ને બાલાસુરનો અખાત છે. **જાત્રાનાં ઠેકાણાં** જગન્નાથ, ગયા ને ઝાડખંડી વૈજનાથ. **હવાખાવાનાં ઠેકાણાં** દાર્જીલીંગ ત્યાં લંડનના જેવી હવા છે. ને હજારી બાગ. **ભુશીર.** પોઇંટપાલમૈરા, તે મહા નદીના મુખ પાસે છે. **પેદાશ.** રેશમ, ચા, ખાંડ, ચોખા, ગળી, અફીણ તથા બ્રહ્મપુત્રા નદીમાંથી સોનાની રેતી નીકળે છે અને હિમાલય પર્વતમાંથી દાર્જીલીંગ પાસેથી સ્લેટ, લોઢું ને તાંબુ નીકળે છે.

પ્રખ્યાત શહેર.

કલકત્તા. (૪૩૩૨૧૯) હુગલી નદી ઉપર હિંદુસ્તાનની રાજધાની છે. તેમાં ગવર્નર જનરેલ રહે છે. તેમાં મહાકાળીનું સ્થાનક છે. **મુર્શિદાબાદ.** એ ગંગાને કાંઠે અસલ બંગાળાની રાજધાની હતી. તે મુર્શિદ કુલીદખાં નામે

નવાબે આબાદ કર્યું. તેમાં બંગાળાનો હાલ નામનોજ નવાબ જે છે તે રેહે છે. રેશમી કાપડ, ગાલીચાનાં કારખાનાં છે. હાથી દાંતનો સામાન ને સોના રૂપાના ઘાટ સારા બને છે. **ઢાંકા.** (૭૯૦૭૬) બ્રહ્મપુત્રા નદી ઉપર છે. રેસમનું કાપડ સારૂં થાય છે. ને મલમલ તથા સાબુ વખણાય છે. **રાણીગંજ** કોયલાની ખાણોછે. **રાજમહાલ** બંગાળાના નવાબ સુજાની રાજધાની હતી. તેનું બીજું નામ અકબરાબાદ છે. **પટણા** (૧૭૦૬૫૪) તેની પાસે પાટલીપુત્ર હતું તેમાં ચંદ્રગુપ્તની રાજધાની હતી. ને અફીણ સારૂં થાયછે. **ચીતાગોંગ** (ચિત્તગોંગ) વહાણ બાંધવાનું ને સુતારનું કામ સારૂં થાયછે. **બાલાસુર** ડેન્માર્ક લોકોની તેમાં અસલ લાતી હતી.

મોંગીર — (૫૫૩૭૨) સુતારને લુહાર કામ સારૂં થાયછે. ગંગાને કાંઠેછે ને તેમાં લશ્કરની છાવણી છે. લડાઇનાં હથીઆર ને લોહાના સામાનનાં કારખાનાં છે. તેથી તે જેમ ઇંગ્લાંડમાં બરમીગહામ છે તેમ આ હિંદુસ્તાનનું બરમીંગહામ કહેવાય છે. **બુરાનપુર** (બેહરામપુર) મુર્શિદાબાદની દક્ષિણે છે. તેમાં લશ્કરી છાવણીને કાલેજ છે. **પ્લાસી** બંગાળાની રાજધાની હતી ત્યાં ઇંગ્રેજ તથા બંગાળાના નવાબની મોટી લડાઈ થઇ હતી. **બરદ્વાન** ત્યાંનો નામનો રાજા ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં જમીનદાર કહેવાય છે. **જગન્નાથપુરી** તેમાં એક મોટું જગન્નાથજીનું દેવળ ઈ. સ. ૧૧૯૮ માં બંધાએલું છે. તેનો ખરચ જાત્રાળુ લોકથી નભેછે. પેહેલાં રથ યાત્રાને દહાડે યાત્રાળુ લોક રથના પૈડા

નીચે કચ્ચરાઈ મરતા. પણ હાલમાં તે બંધ કરેલ છે. **દીનાપુર.** લશ્કર રહેછે. **ગયા.** (૭૬૪૧૫) બૌધ ધર્મના ઈતિહાસમાં નામિચું છે. તેની પૂર્વે પારસનાથનો ડુંગર છે. તે જૈન લોકની પવિત્ર જગ્યા છે. **ભાગલપુર.** તેની પાસે પ્રાચીન બે મિનારાછે. (૬૮૨૩૮)**બરાકપુર.** કલકત્તાના ઉત્તરમાં ઇંગ્રેજી લશ્કરના સિપાઇઓને રહેવાનાં મકાન (બરાકો) છે. તથા ગવર્નર જનરલને હવા ખાવાને બગીચો છે.

વિશેષ હકીકત. ગંગાના મુખ પાસે ત્રિકોણ પ્રદેશ છે તેને સુંદર વન કહે છે તેની હવા ઘણી ખરાબ છે. સિકીમ ને મણિપુર એ બંને રાજ ખંડીયા છે. કલકત્તાની નૈરૂત્યમાં તામુલીક તે કુશી નદી ઉપર એક રજવાડાની રાજધાની છે. ત્યાં મીઠું પાકે છે. ચિરાપુંજી પાસે કાયલા ને લોઢું નીકળે છે. બંગાળાની ખાંડ ઘણીજ વખણાયછે.

૧૨ આસામ પ્રાંત.

એ બંગાળા ઈલાકાનોં એક ભાગછે. તેની ઉત્તરે ભૂટાન, દક્ષિણે ને પશ્ચિમે બંગાળા, પૂર્વે બ્રહ્મદેશ ને મણિપુરનું રાજ. **નદી** બ્રહ્મપુત્રા. **પર્વત.** હિમાલય છે.

પ્રખ્યાત શહેર.

ગોહતી—રાજધાનીનું શહેર છે. તેમાં સુરોખાર થાય છે. **નવગામ.** બ્રહ્મપુત્રા નદીપર છે.

વિશેષ હકીકત—આસામમાં પૂર્વ દિશાએ જે છેલા ડુંગરાછે, તેને નાગ, ખાસ્યા, જીત, તેહને ગારો કહેછે. **પેદાશ.** ખનીજ સારા કોયલા, લોઢું, રૂ, ફળ, શાકભાજી,

થાય છે. આસામની ભેંસો વખણાય છે. રેશમીવણાટ, લોઢા કામ ને માટીનાં વાસણ સારાં થાય છે. મહીસુરના પેઠે આસામના મેદાનમાં પણ હાથીનાં ટોળાં ફરતાં ફરેછે.

૧૩ નેપાળ, ભુટાન ને બીજાં પહાડી સંસ્થાન.

એમાં નેપાળ, ભુટાન, મણિપુરનું રાજ સિકીમનું રાજ ને આસામની ઉત્તરમાં તથા બંગાળાની પૂર્વ હદ ઉપર રહેનારા પહાડી જાતના લોકોનો સમાવેશ થાય છે.

નેપાળ.

તે પ્રાંત હિમાલય પર્વતમાં છે. તેની ઉત્તરે તિબેટ છે. તેમાં એવરેસ્ત કે ગૌરીશંકર ને ધવળગીરી એ હિમાલયનાં શીખરછે. **પેદાશ.** લાકડાં, ચોખા, ખાંડ, ચા, કાપડ વગેરે.

પ્રખ્યાત શહેર.

ખટમંડુ તે રાજધાનીનું શહેરછે. તેમાં મહારાજા ધિરાજ રહેછે. ને પ્રધાન તેની વતી રાજ ચલાવેછે. તે પ્રધાનને મહારાજ કહેછે. તેમાં બુધનાં દેવળ ઘણાં છે. તેની પાસે શંભુનાથ નામે બુધનું પ્રખ્યાત દેવળ છે. **ગુરખા.** (ગોરખ) ગોરખાના મુલકનું મુખ્ય શહેર, ખટમંડુથી ૫૩ મૈલ ઉપર છે. ત્યાંથી પૂર્વ તરફ જતાં **જનકપુર** છે તે અસલ મીથીલીના રાજાની રાજધાની હતી. સીતાનો બાપ જનક ત્યાં રાજ કરતો હતો.

વિશેષ હકીકત—પેહેલાં એ રાજ ચીનને તાબે હતું. પણ

હાલ સ્વતંત્ર છે. ત્યાંના લોક શૂરા, ઉદ્યમી ને શરીરે દ્રઢછે.

ભુટાન.

એ બંગાળાની ઉત્તરે છે. ભૂટાનની ઉત્તરમાં તિબેટછે તેમાં **ચમલારી** શીખરછે ને **નદી** ગોદાડા છે.

પ્રખ્યાત શહેરો.

તાસુદુદન—એ ગોદાડા નદી ઉપર છે. તેમાં રાજા રહેછે. **પુનાખાં**. ધર્માચાર્ય એટલે લામા અથવા ધર્મ રાજા રહેછે.

વિશેષ હકીકત—ત્યાંના લોક બોદ્ધ છે. દર ત્રણ વરસે એક રાજાને પ્રસંદ કરેછે, તેને દેબ રાજા કહેછે. આ દેશ પહાડી છે. ને રાજ પ્રજાસત્તાક છે. રાજા રૈયતનું બરાબર રક્ષણ કરી શકતો નથી. તેથી તેમનાપર ધર્મગુરૂ જુલમ કરેછે. આખા એશિઆખંડમાં ફકત પ્રજાસત્તાક રાજ્ય આજ છે.

સિકીમ.

એ નેપાળ ને ભુટાનની વચ્ચે છે. તેમાં દાર્જીલીંગ એ હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે.

૧૪ ફ્રેંચ, પોર્ટુગીઝ વગેરે લોકનાં સંસ્થાન.

ફ્રેંચનાં—ચંદ્રનગર, યાનાન, પોંદેચ્રી, (પાંડીચેરી) કારીકલ, માહી. **વલંદાનાં**- ચીનસુરા.

પોર્તુગીઝનાં—દીવ, દમણ, ગોવા. **હબસીનાં.** જંજીરા, જાફરાબાદ.

હિંદુસ્તાનને લગતા (આસપાસના) બેટનું વર્ણન

લંકા.

મુખ્યશહેર—કોલંબો, કાંડી, ત્રીચંપો, ત્રીકોમાલી, પોઇંટદીગાલ, પોઇંટપાલ મૈરા, બેટીપુરા, ને કાલપ્પુરા એ શહેરો છે. એમાં કાંડી સિવાય બીજાં બધાં બંદર છે. લંકાને હિંદુસ્તાન વચ્ચે એડમ નામે પૂલ છે. **શાસુદ્રધુની.** પાલ્કની. **અખાત.** મનારનો છે ત્યાં મોતી નીકળે છે. **પેદાશ.** લંકામાં હાથી ઘણા છે. તેથી હાથીદાંત ત્યાંથી ઘણો આવેછે તેમ ગરમ મસાલા, તજ, જાયફળ, જાવંત્રી, તમાલ પત્ર, લવીંગ, સોપારી, ચોખા, નાળિએર વગેરે પણ થાયછે.

લક્ષદ્વીપ, માલદ્વીપને આન્દમાન.

એમાં દેશી રાજા રાજ કરેછે. એ આરબી સમુદ્રમાં છે. આંદમાનમાં પોર્ટબ્લેર કરીને બંદર છે. ગવર્નર જનરલ લાર્ડ મેયોનું મૃત્યુ આ બેટમાં થયું હતું એ બેટમાં કાળે પાણીએ મોકલે છે. પ્રથમ સીંગાપુરમાં મોકલતા. એની દક્ષિણે નિકોબાર બેટનું ટોળું છે.

હિંદુસ્તાનની નદીઓનું વર્ણન.

(૧) ગંગા—એ ૧૫૭૦ મૈલ લાંબીછે. તે ગંગોત્રી શિખરમાંથી નીકળી વાયવ્ય પ્રાંતને બંગાળામાં થઈ બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે. તેને મળનારી નદીઓ—જમના, ગોમતી, ગોગરા, ગંડકી, કોશકી, રાપતી, બોગાવતી, રા-

મગંગા મહાનંદા, તીસ્તા ને સોણ. તેના પરનાં શેહેર—બદ્રીનાથ, હરીદ્વાર, મીરત, ફરૂકાબાદ, કનોજ, કાનપુર, ફતેહપુર, અલ્હાબાદ, મિરજાપુર, કાશી, ગાજીપુર, ચુનાર, બકસર, દીનાપુર, પટણા, મોંગીર, ભગલપુર, રાજમહાલ, ને મુર્શિદાબાદ છે. હુગલી એ ગંગાનો ફાંટોછે. ને એ ફાંટાપર કલકત્તા છે. (૧૫૦૦)

(૨) **સિંધુ**—હિમાલયની ઉત્તરે તિબેટમાં માનસરોવર પાસેથી નીકળી કાશ્મીર, પંજાબ ને સિંધમાં થઈ આરબી સમુદ્રને મળેછે. ને તેને કાબુલી, ઝેલમ, બીઆ, રાવી, ચીનાબ, સતલજ એ નદીઓ મળેછે. તેના પર અટક, કાલાબાગ, ડેરા ઇસમાઈલખાં, દેરાગાજીખાં, મિથનકોટ, સકર, બકર, રોરી, સેવાન, હાલા, હૈદ્રાબાદ, ઠઠ્ઠા ને કરાંચી છે. ને શીકારપુર તે સિંધુ નદીના ફાંટાપર છે. (૧૭૦૦)

(૩) **જમના**—જમનોત્રી શિખરમાંથી નીકળી વાયવ્ય પ્રાંતમાં વહી અલ્હાબાદ આગળ ગંગાને મળેછે. એને ચંબલ, બેટવા વગેરે નદીઓ મળેછે. તેના પર શહારણપુર, કર્નાલ, પાણીપત, મુજફ્ફરનગર, દિલ્હી, મથુરાં, આગ્રા, કાલ્પી ને અલ્હાબાદ છે.

(૪) **બ્રહ્મપુત્રા**—એ તિબેટમાંના માન સરોવરમાંથી નીકળી પૂર્વ તરફ હિમાલયના પૂર્વ છેડા તરફ વહી આસામને બંગાળામાં થઇ બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે. તે ઉપર તેજપુર, ગોહતી, નવગામ, ઢાંકા વગેરે શહેરો છે. તેને

તિબેટમાં સાંપુને તેના મુખ પાસે મેઘના કહેછે. (૯૦૦ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી).

(૫) ઇરાવતી—એ હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળી બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે તેનાપર પ્રોમ, અસાઇ, રંગુન છે.

(૬) નર્મદા—ગોંડવનમાં અમરકંટકના ઊંચા મેદાનમાંથી નીકળી મધ્યપ્રાંત, ભોપાળનું રાજ ને ગુજરાતમાં થઇ ખંભાતના અખાતને મળેછે. તેપર જબલપુર, હુસંગાબાદ, નીમાર, મંડળેશ્વર, નાંદોદ, ભરૂચ વગેરે શહેરો આવેલાં છે. (૮૦૦)

(૭) તાપી—સાતપૂડા પર્વતમાંથી નીકળી મધ્યપ્રાંત, ખાનદેશ, ને ગુજરાતમાં થઇ ખંભાતના અખાતને મળે છે. તે પર બુરાનપુર ને સુરત છે. (૪૬૦)

(૮) ગોદાવરી—એ પશ્ચિમઘાટમાં ત્રંબકટેકરીમાંથી નીકળી મહારાષ્ટ્ર, નિજામનું રાજ, ને ઉત્તરસિરકારમાં થઇ બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે. તેને પાંજરા, વર્ધા, ને વાઇનગંગા મળે છે, તેનાપર નાશીક, ત્રંબક, પૈઠણ, નિર્મળ, નાંદેડ, રાજમહેંદ્રી ને યાનાન છે. ગોદાવરીના કાંઠા આગળથી ઇ. સ. ૧૫૧૫ માં કોહીનુર હીરો જડ્યો હતો. (૯૦૦)

(૯) કૃષ્ણા—એ પશ્ચિમઘાટમાં મહાબળેશ્વર પાસેથી નીકળી, મહારાષ્ટ્ર, નિઝામનું રાજ, ને ઉત્તરસિરકારમાં થઇ બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે તેને ભીમા, તુંગભદ્રા, ઘટપ્રભા, મલપ્રભા ને મુશી એ નદીઓ મળે છે. તેનાપર

મહાબળેશ્વર, વાઈ, કનાડ ને મચ્છલીપટ્ટન છે. (૮૦૦)

(૧૦) **મહા** ગોંડવનમાંથી નીકળી મધ્યપ્રાંત ને ઓઢીઆમાં થઈ બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે. તેના પર સંબલપુર ને કટક છે. (૫૨૦)

(૧૧) **કાવેરી**—સિંહ્યાદ્રી પર્વતમાંથી નીકળી મહીસુર ને કર્ણાટકમાં વહી બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે. તેના ઉપર શ્રીરંગપટ્ટન, ત્રાંકવીબાર ને ત્રીચોનાપલી છે. (૪૫૦)

(૧૨) **બ્રાહ્મણી**—છોટાનાગપુર પાસેથી નીકળી કટકપ્રાંતમાં થઈ બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે. (૪૦૦)

(૧૩) **સુવર્નરેખા**—છોટ્રાનાગપુર પાસેથી નીકળી બહાર ને બંગાળામાં થઈ બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે. (૩૦૦)

(૧૪) **સાબરમતી**—ઉદેપુર પાસેના ડુંગરામાંથી નીકળી રજપુતસંસ્થાનને ગુજરાતમાં થઈ બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે. તેને કાંઠે અમદાવાદ છે. (૨૦૦)

(૧૫) **મહી** માળવામાંથી નીકળી માળવા ને ગુજરાતમાં થઈ ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેપર ખંભાત છે. (૩૬૦)

(૧૬) **વૈતરણી**—એ છોટાનાગપુર પાસેથી નીકળી પોઈંટપાલમૈરા પાસે બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે.

(૧૭) **ભાદર** જસદણ પાસેથી નીકળી અરબી સમુદ્રને મળે છે તેનાપર ધોરાજી, જેતપુર વગેરે છે.

(૧૮) **પનાર, પનાર, પનાર** એ ત્રણે નદીઓ મહીસુરના નંદીદુર્ગ ડુંગરામાંથી નીકળી બંગાળાના ઉપસાગરને

મળે છે. પનાર ઉપર કડપા ને નેલુર છે તથા પુલાર ઉપર વેલુર છે.

(૧૯) **લુણી** એ અરવલી પર્વતમાંથી નીકળી જોધપુરના રાજ્યમાં થઈ કચ્છના રણમાં સમાઈ જાય છે.

(૨૦) **બરાસ** એ નદી વિંધ્યાચળ પર્વતમાંથી નીકળી રજપૂતસંસ્થાન ને વાયવ્ય પ્રાંતમાં થઈ જમના નદીને મળે છે. તે ઉપર ઉદેપુર, ચિત્તોડ ને ટોંક છે.

(૨૧) **ઘોઘરા** હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળી વાયવ્યપ્રાંત ને અયોધ્યામાં થઈ ગંગાને મળે છે તેપર અયોધ્યા ને ફૈજાબાદ છે.

(૨૨) **ચંબલ** વિંધ્યાચળ પર્વતમાંથી નીકળી જમનાને મળે છે. તેપર કોટા ને ધોળપુર છે.

નદીઓનું વિશેષ વર્ણન.

તુંગભદ્રા ઉપર કર્નુલ, ક્ષિપ્રાનદીપર ઉજ્જન, ધારાનદી પર ઊંચ, ભાવલપુર ને અહમદપુર, બરાસ નદીપર ચિત્તોડ ને ટોંક. બરાસ એ ચંબલને મળે છે. ચંબલ ઉપર કોટા, ને ધોળપુર છે. પાઇનગંગા એ વાઇનગંગાને મળે છે. ગોમતી ઉપર લખનૌ છે. ગોગ્રા અથવા સરયુ નદી ઉપર અયોધ્યા. રાવીપર લાહોર. ગોદાડા નદી ભુટાનમાં છે. તથા કાળી નદી એ નેપાળની હદ કરે છે. સતલજ એ રાવણહદ સરોવરમાંથી નીકળે છે. ભીમા કૃષ્ણાને મળે છે. ને નીરા, તથા સીના એ બે નદીઓ ભીમાને મળે છે. ઝેલમ ઉપર ઝેલમ. રાવી ઉપર લાહોર. સતલજ ઉપર

લુધીઆના ને શમલા છે. કાબુલી નદી ઉપર પેશાવર, પૂર્ણા ઉપર અકોલે ઇલીચપુર. ભીમા ઉપર ઇંદાપુર ને પંઢરપુર. તુંગભદ્રાપર હરીહર, ને કર્નુલ છે. પ્રાણહિતાપર ચંદા ને હીંગણઘાટ. પુલારપર વેલુર ને જાફ્રાબાદ. માંજરાપર બેદર છે. ઘોઘરાપર શીકરૂલ, ફૈજાબાદ, અયોધ્યા, ને જમલા છે. સોન ઉપર દીનાપુર, હુગલીપર કલકત્તા.

પર્વતનું વર્ણન.

૧ **હિમાલય**—એ હિંદુસ્તાનની ઉત્તરની હદ કરેછે. તે પૂર્વ, પશ્ચિમ દિશામાં બ્રહ્મપુત્રા નદીથી સિંધુ નદી સુધી લાંબો પડેલો છે, તેમાંથી ગંગા, જમના, રામગંગા, તીસ્તા, ગોમતી, રાપતી, ગંડકી, ભોગાવતી, કોશકી, ગોગરા, વગેરે નદીઓ નીકળે છે. તેનાં શિખર, ધવલગિરી, એવરસ્ત, કાંચીન ગંગા ચમલારી, ગંગોત્રી, જનમોત્રી ને કૈલાસ છે. તેપર હમેશાં બરફ રહે છે. આ બધામાં એવરસ્ટ સૌથી ઊંચું એટલે ૨૯૦૦૨ ફુટ ઊંચું છે. આખી દુનિઆમાં ઊંચામાં ઊંચો આ પર્વત છે.

૨ **શિવાલીક**—હિમાલયની દક્ષિણમાં છે. તે પણ પૂર્વ પશ્ચિમ પડેલ છે તે ગંગા તથા જમના વચે છે.

૩ **સુલેમાન**—અફગાનિસ્તાન ને પંજાબની વચ્ચે ઉત્તર દક્ષિણ લાંબો પડેલો છે.

૪ **હાલા**—બલુચિસ્તાન ને સિંધની વચ્ચે ઉત્તર દક્ષિણ લાંબો પડેલો છે.

૫   ઉત્તર દક્ષિણ છે.

૬ **ચીતુર**—એ અરવલીની શાખા છે ને પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબો પડેલો છે. ને પૂર્વમાં આગ્રાની દક્ષિણે બાણગંગા નદી સુધી ગએલ છે.

૭ **અરવલી**—ખંભાતના અખાતથી દીલ્હી શેહેર સુધી ગએલ છે. નૈઋત્ય ખુણાથી ઇશાન ખુણામાં પડેલ છે. તેની શાખા આબુ છે. તે તિર્થની જગ્યા છે. ને હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે તેમાંથી સાબરમતી નદી નીકળે છે.

૮ **વિંધ્યાચળ**—ખંભાતના અખાતથી માળવાના રાજમાં થઈ પશ્ચિમથી પુર્વમાં ભાગિરથી નદી સુધી ગએલ છે. તેનાથી હિંદુસ્તાનના બે ભાગ થાય છે. ઉત્તર ભાગને ઉત્તર હિંદુસ્તાન ને દક્ષિણ ભાગને દક્ષિણ હિંદુસ્તાન કહે છે. તેમાંથી સોણ, ક્ષિપ્રા, ચંબલ, બેટવા વગેરે નદીઓ નીકળે છે.

૯ **સાતપુડા**—તે પૂર્વથી પશ્ચિમ દિશામાં તાપી ને નર્મદાની વચ્ચે આવેલ છે.

૧૦ **સિહ્યાંદ્રી**—એ નાશિક આગળથી શરૂ થઈ મહીસુરની દક્ષિણે થઈ પૂર્વે કટક સુધી જાય છે. પૂર્વ તરફના ભાગને પૂર્વઘાટ ને પશ્ચિમ તરફનાને પશ્ચિમઘાટ કહે છે. તે બંને ઘાટને નીલગીરી પર્વત જોડે છે. એ નીલગીરી પર્વત હવા ખાવાનું ઠેકાણું છે.

અખાત તથા સમુદ્ર વિષે.

અરબીસમુદ્ર એ હિંદી મહાસાગરનો ભાગ છે. ને કચ્છનો અખાત, ખંભાતનો અખાત, એ અરબીસ-

ના ભાગ (ફાંટા છે.) બંગાળાનો ઉપસાગર, મનારનો અખાત, ને બાલાસુરનો અખાત, એ હિંદી મહાસાગરના ફાંટા છે. તેથી કરીને કચ્છના અખાતને તથા ખંભાતના અખાતને મળનારી નદીઓ આરબીસમુદ્રને મળનારી નદીઓમાં પણ ગણાય કારણ કે તે અખાત તેનાજ ફાંટા છે. તેમજ આરબી સમુદ્ર, બંગાળાનો ઉપસાગર ને મનારનો અખાત. તેમને મળનારી નદીઓ હિંદીમહાસાગરને મળનારી નદીઓમાં ગણાયજ કારણ કે તે હિંદી મહાસાગરનાજ ભાગ છે.

૧ **કચ્છના અખાતને મળનારી નદીઓ.**—મચ્છુ, આજી વગેરે.

૨ **ખંભાતના અખાતને મળનારી નદીઓ.**—શેત્રુંજી, સાબરમતી, મહી, નર્મદા, તાપી વગેરે.

૩ **બંગાળાના ઉપસાગરને મળનારી નદીઓ.**—ગોદાવરી, કૃષ્ણા, પન્નેર, પન્નાર, પલાર, કાવેરી, મહા, બ્રાહ્મણી, વૈતરણી, હુગલી, ગંગા, બ્રહ્મપુત્રા, સુવર્નરેખા વગેરે.

હિંદુસ્તાનનાં પ્રાંતવાર ગામ.

મદ્રાસ ઈલાકો.

૧ ગંજામ	૨ શ્રીકાકોલમ	૩ વિજ્યનગર
૪ કોકોનાદા	૫ કોરીંગા	૬ યાનાન
૭ રાજમહેંદ્રી	૮ નીઝામપટ્ન	૯ ગંતુર
૧૦ કર્નુલ	૧૧ અધ્વની	૧૨ બલારી
૧૩ ગુતી	૧૪ કડપા	૧૫ રાયોટી
૧૬ નેલુર	૧૭ ચીતુર	૧૮ ઉતાકમંડ

૧૯ મદ્રાસ	૨૦ આર્કોટ	૨૧ વેલુર
૨૨ કાંજેવરમ	૨૩ વાંદીવાશ	૨૪ ચેંગલપટ
૨૫ સેલમ	૨૬ પોંડેચરી	૨૭ પાર્તોનોવા
૨૮ કારીકલ	૨૯ નાગપટન	૩૦ તંજાવર
૩૧ ત્રીચીનાપલી	૩૨ કોઇમ્બતુર	૩૩ ડીંડીગલ
૩૪ પુદુકોટા	૩૫ મદુરા	૩૬ દેવીકોટા
૩૭ રામેશ્વર	૩૮ તીનુવેલી	૩૯ તુતુકુડી
૪૦ બેપુર	૪૧ માહી	૪૨ કાનાનુર
૪૩ મંગલુર	૪૪ વિશાકપટન	૪૫ રામનાથ
૪૬ એલુર		

ત્રાવણકોરનાં ગામ.

૧ ત્રીવાંદ્રમ	૨ કોચી	૩ કોતંગનુર
૪ આલપ્પી	૫ કેલોન	

મહીસુરનાં ગામ.

૧ શ્રીરંગપટન	૨ મહીસુર	૩ બેંગલુર
૪ મરકારા (કુર્ગ)	૫ કોલા	૬ શેરા
૭ ચિતલદુર્ગ	૮ હરીહર	૯ શીમુગા
૧૦ બેનુર	૧૧ ફ્રેંજલપેંઠ	૧૨ વીરાજેંદ્રપેંઠ
૧૩ હુનસુર		

નિઝામના રાજનાં ગામ.

૧ હૈદ્રાબાદ	૨ શિકંદરાબાદ	૩ જાફ્રાબાદ
૪ દોલતાબાદ	૫ વરંગુળ	૬ નિર્મળ
૭ નાંદેડ	૮ ઓરંગાબાદ	૯ જાલને
૧૦ બેદર	૧૧ ગોવળકોંડા	૧૨ ઇલોરા

૧૩ ઉમરાવતી ૧૪ મેહકર (બાબ) ૧૫ મલકુંડ
૧૬ કામઠી

મધ્યપ્રાંતનાં ગામ.

૧ સંબલપુર ૨ જબલપુર ૩ નાગપુર
૪ બિલાસપુર ૫ રતનપુર ૬ દમોહ
૭ સાગર ૮ નરસીંગપુર ૯ હુસંગાબાદ
૧૦ બેતુલ ૧૧ અકોલે ૧૨ હિંગણઘાટ
૧૩ બુરાનપુર ૧૪ ચાંદા ૧૫ ચંદવાડા
૧૬ કાંપતી ૧૭ ઘલીચપુર ૧૮ બસ્તાર ઉર્ફે જગદલપુર
૧૯ આશીરગઢ ૨૦ ખંડવા ૨૧ ગાવલગઢ

સિંધીઆના રાજનાં ગામ.

૧ ગ્વાલીઅર ૨ ચંદેરી ૩ ઝાંસી
૪ મોરાર ૫ ઉજ્જન ૬ રતલામ
૭ ભેલશા ૮ મંદેસર ૯ નરવર
૧૦ લશ્કર

ભોપાળનાં ગામ.

૧ ભોપાળ ૨ સિહુર

બુંદેલખંડનાં ગામ.

૧ પન્ના ૨ રેવા ૩ છત્રપુર
૪ તેહરી ૫ ચરકારી

હોલકરના રાજનાં ગામ.

૧ જંબુવા ૨ ઈંદુર ૩ માહુ
૪ ધાર ૫ આમઝેરા ૬ મંડળેશ્વર
૭ નીમાર ૮ નિમીચ

રજપૂતાનાનાં ગામ.

૧ જોધપુર	૨ કોમલમેર	૩ શિરોહી
૪ બુંદી	૫ કોટા	૬ ઝાલણાપટન
૭ ઉદેપુર	૮ ડુંગરપુર	૯ વાંસવાડા
૧૦ પ્રતાપગઢ	૧૧ ટોંક	૧૨ કિરોલી
૧૩ જયપુર	૧૪ માંચેરી	૧૫ અલવર
૧૬ નાગોર	૧૭ બિકાનેર	૧૮ જસલમેર
૧૯ અજમેર	૨૦ બાવલપુર	૨૧ ઊંચ
૨૨ ભરતપુર	૨૩ કીસનગઢ	૨૪ નસીરાબાદ
૨૫ પાલી	૨૬ ચિત્તોડ	૨૭ દીગ ૨૮ ધોળપુર

પંજાબનાં ગામ.

૧ લાહોર	૨ અમૃતસર	૩ મુલતાન
૪ જાલંધર	૫ દેરાગાજીખાં	૬ કાલાબાગ
૭ અટક	૮ પેશાવર	૯ શીઆલકોટ
૧૦ રાવલપીંડી	૧૧ ચીલીઅનવાળા	૧૨ ગુજરાથ
૧૩ રામનગર	૧૪ સોબ્રોન	૧૫ અલીવાળ
૧૬ કપુરથવા	૧૭ ફીરોજપુર	૧૮ લુધીઆના
૧૯ સમલા	૨૦ દીલ્લી	૨૧ રૂહતક
૨૨ હિસર	૨૩ સ્થાનેશ્વર	૨૪ કર્નાલ
૨૫ દેરાઈસમાઈલખાં	૨૬ અંબાલા	૨૭ મીટનકોટ ઝેલમ

પ્રત્યાલાનાં ગામ.

૧ પત્યાલા	૨ સરહીંદ	૩ ફરીદકોટ
૪ સિંદ (જીંદ)	૫ કળશીયા	

કાશ્મીરનાં ગામ.

૧ કાશ્મીર	૨ ઇસલામાબાદ	૩ લદાક
૪ હુજારા (રંદારા)	૫ યમુ	

અયોધ્યાનાં ગામ.

૧ લખનૌ	૨ ફૈઝાબાદ	૩ બરેચ
૪ કાનપુર	૫ રાયબરેલી	૬ સિતાપુર
૭ અયોધ્યા (અૌદ)	૮ બુરાનપુર	૯ બિથુર.

વાયવ્ય પ્રાંતનાં ગામ.

૧ અલ્હાબાદ(પ્રયાગ)	૨ આગ્રા	૩ મથુરા
૪ બનારસ	૫ શ્રીનગર	૬ બદ્રીનાથ
૭ કેદારનાથ	૮ હરિદ્વાર	૯ ગોરખપુર
૧૦ આલમોરા	૧૧ જુવાનપુર	૧૨ ગાજીપુર
૧૩ ચુનાર	૧૪ મોરજાપુર	૧૫ કલીંજર
૧૬ હમીરપુર	૧૭ કાલ્પી	૧૮ જાલવણ
૧૯ ઇટાવા	૨૦ મૈનપુરી	૨૧ અલીગઢ
૨૨ બરેલી	૨૩ મુરાદાબાદ	૨૪ નૈનિતાલ
૨૫ મિરત	૨૬ મુજફ્ફરનગર	૨૭ રૂડકી.
૨૮ શહારણપુર	૨૯ કનોજ	૩૦ કાશી
૩૧ પાણીપત		

બંગાલાનાં ગામ

૧ કલકત્તા	૨ મતઆહ	૩ ફ્રોર્તવિલીયમ
૪ ચીનસુરા	૫ ચંદ્રનગર	૬ ઢાંકા
૭ શ્રીરામપુર	૮ બરીસાલ	૯ હુગલી
૧૦ બર્દવાન	૧૧ રાણીગંજ	૧૨ કાશીમબજાર

૧૩ રાજમહાલ	૧૪ ભાગલપુર	૧૫ બહાર
૧૬ દિનાપુર	૧૭ ગયા	૧૮ મેદનીપુર
૧૯ કટક	૨૦ જગન્નાથપુરી	૨૧ પટણા
૨૨ મોંગીર	૨૩ બક્સાર	૨૪ દીનાજપુર
૨૫ બાગરા	૨૬ કૃષ્ણનગર	૨૭ પ્લાસી
૨૮ બ્રહ્મપુર	૨૯ ટોપરા	૩૦ ચીતગાવ
૩૧ મુર્શિદાબાદ	૩૨ હજારીબાગ	

આસામનાં ગામ

૧ ગૌહતી	૨ નવગાવ	૩ રંગમતી
૪ ચેરાપુંજી	૫ દરંગ	૬ શીલહટ
૭ સીલચર	૮ તેજપુર	૯ લકીમપુર

નેપાળનાં ગામ.

૧ જમલા	૨ ગુરખા	૩ ખટમંડુ
૪ મકાનપુર	૫ લલીતપટન	

ભુટાનનાં ગામ

૧ પુનાખ્યાં	૨ તાસુદુદન

મુબઈ ઈલાકો

સિંધનાં

૧ હૈદ્રાબાદ	૨ કરાંચી	૩ શીકારપુર
૪ ખૈરપુર	૫ નગરપાર્ક	૬ હાલા
૭ મીરપુર	૮ ઉમરકોટ	૯ ઠઠ્ઠા
૧૦ શાહબંદર	૧૧ કોત્રી	૧૨ સેવાન
૧૩ લાડખાના	૧૪ સકર	૧૫ જેકબાબાદ

૧૬ બકર　　૧૭ રોરી

કચ્છનાં ગામ

૧ ભુજ　　૨ માંડવી　　૩ લખપટ　　૪ અંજાર

ગુજરાતનાં ગામ

૧ પાટણ	૨ વઢવાણ	૩ ધ્રાંગધ્રા
૪ ગોંડલ	૫ રાજકોટ	૬ નવાનગર
૭ જુનાગઢ	૮ મોરબી	૯ જાફ્રાબાદ
૧૦ ભાવનગર	૧૧ દ્વારકાં	૧૨ ધોરાજી
૧૩ જેતપુર	૧૪ વાંકાનેર	૧૫ અમદાવાદ
૧૬ વીરમગામ	૧૭ સૂરત	૧૮ ભરૂચ
૧૯ પાલણપુર	૨૦ ડીસા	૨૧ દસક્રોઈ
૨૨ કપડવંજ	૨૩ ખભાત	૨૪ વડોદરા

મહારાષ્ટ્રનાં ગામ.

૧ ધુલીઆ	૨ ચાલીસગાવ	૩ નાશીક
૪ અકોલે	૫ મેવાસે	૬ વસાઈ
૭ પુણા	૮ કલ્યાણ	૯ એડ
૧૦ અહમદનગર	૧૧ મુંબાઈ	૧૨ અલીબાગ
૧૩ ઈંદાપુર	૧૪ સોલાપુર	૧૫ પંઢરપુર
૧૬ સતારા	૧૭ મહાબળેશ્વર	૧૮ સાંગલી
૧૯ જત	૨૦ જમખંડી	૨૧ બાંગલકોટ
૨૨ બેલગામ	૨૩ સાવંતવાડી	૨૪ ધારવાડ
૨૫ સાવનુર	૨૬ સદાશીવગઢ	૨૭ ગોવા
૨૮ રાજાપુર	૨૯ રત્નાગોરી	૩૦ વિજાપુર

કોલાપુરનાં ગામ.

૧ કોલાપુર	૨ કુરૂંદવાડ	૩ મીરજ	૪ પનાલા

બ્રહ્મદેશનાં ગામ.

૧ પ્રોમ	૨ પેગુ	૩ રંગુન

લંકાનાં ગામ.

૧ કાંડી	૨ કોલંબો	૩ નીગંબો
૪ ત્રીંકોમાલી	૫ પોંઈટદીગાલ	

*હિંદુસ્તાનનાં આડાં અવળાં ગોઠવેલાં ગામ.

૧ મદ્રાસ	૨ મહીસુર	૩ કરાંચી
૪ હૈદ્રાબાદ (નિજામ)	૫ જબલપુર	૬ જંબુવા
૭ ગ્વાલીઅર	૮ હૈદ્રાબાદ	૯ ભોપાળ
૧૦ પના	૧૧ શિકારપુર	૧૨ જોધપુર
૧૩ દિલી	૧૪ બેયરપુર	૧૫ પ્રતાલા
૧૬ શ્રીનગર	૧૭ નગરપાર્ક	૧૮ લખનૌ
૧૯ કલકત્તા	૨૦ હાલા	૨૧ ગૌહતી
૨૨ બટમંકુ	૨૩ તાસુટુદન	૨૪ ચીનસુરા

* આ ગામ અનુક્રમે ને અમુક ભુગોળના વારા પ્રમાણે પુછ્યાનો માહાવરો રાખ્યાથી બધાં ગામ છોકરાઓને સેહેજ આવડી જાયછે વળી શિક્ષક હમેશાં ગામ મોઢેથી પુછે તેમાં જેટલાં યાદ આવે તેટલાંજ મોટાં મોટાં પુછાય છે, ને બાકીનાં રહી જાયછે તો તે હરકત આથી દૂર થવાની. વળી છોકરાઓ પોતાની મેળે પણ આ પ્રમાણે એક બીજાને પૂછ પૂછ કરે તો તેમને માહવારો પડી સેહેજ બતાવતાં આવડી જાયછે.

૨૫ ત્રીવાંદ્રમ	૨૬ શ્રીનગર (કાશ્મીર)	૨૭ ઉમરકોટ
૨૮ રંગુન	૨૯ વિસાગપટન	૩૦ ઠઠ્ઠા
૩૧ શ્રીરંગપટન	૩૨ ઔરંગાબાદ	૩૩ શાહબંદર
૩૪ નાગપુર	૩૫ ઈંદુર	૩૬ કોત્રી
૩૭ ધોળપુર	૩૮ સિંહુર	૩૯ રેવા
૪૦ સેવાન	૪૧ જયપુર	૪૨ લાહોર
૪૩ લાડખાના	૪૪ જીંદ	૪૫ આગ્રા
૪૬ શકર	૪૭ પુનાખાં	૪૮ હુજારા
૪૯ જેકબાબાદ	૫૦ કોચી	૫૧ પેગુ
૫૨ બકર	૫૩ કાનપુર	૫૪ ઢાકા
૫૫ રોરી	૫૬ નવગામ	૫૭ ગુરખા
૫૮ ભુજ	૫૯ વાંદીવાસ.	૬૦ બેંગલુર
૬૧ માંડવી	૬૨ શીકંદરાબાદ	૬૩ ઈલીચપુર
૬૪ અંજાર	૬૫ ધારે	૬૬ ઉજ્જની
૬૭ લખપટ	૬૮ છત્રપુરે	૬૯ ઉદેપુર
૭૦ વઢવાણ	૭૧ મુલતાન	૭૨ ફરીદકોટ
૭૩ અલ્હાબાદ	૭૪ ધ્રાંગધ્રા	૭૫ ફૈજાબાદ
૭૬ મુરાદાબાદ	૭૭ ગોંડલ	૭૮ રંગમતી
૭૯ જમલા	૮૦ રાજકોટ	૮૧ ઈસલામાબાદ
૮૨ કોતંગનુરે	૮૩ નવાનગર	૮૪ પ્રોમ
૮૫ ત્રીચીનાપલી	૮૬ જુનાગઢ	૮૭ મરકારા
૮૮ જાફ્રાબાદ	૮૯ મોરબી	૯૦ રતનપુરે
૯૧ માહુ	૯૨ ભાવનગર	૯૩ રતલામ
૯૪ પોંદેચી	૯૫ જાફ્રાબાદ	૯૬ અજમેર

૯૭ લુધીઆના	૯૮ ધોરાજી	૯૯ કળશીયા
૧૦૦ મથુરાં	૧૦૧ જેતપુર	૧૦૨ પોર્તોનોવો
૧૦૩ રાયબરેલી	૧૦૪ વાંકાનેર	૧૦૫ રાણીગંજ
૧૦૬ તેજપુર	૧૦૭ અમદાવાદ	૧૦૮ મચ્છલીપટન
૧૦૯ લલીતપટન	૧૧૦ લદાક	૧૧૧ વીરમગામ
૧૧૨ ત્રીચુર	૧૧૩ ગંતુર	૧૧૪ સુરત
૧૧૫ કોલા	૧૧૬ દોલતાબાદ	૧૧૭ ભરૂચ.
૧૧૮ વિલાસપુર	૧૧૯ આમથેરા	૧૨૦ પાલણપુર
૧૨૧ ચંદેરી	૧૨૨ કર્નુલ	૧૨૩ ડીસા
૧૨૪ કીસનગઢ	૧૨૫ ચિલીઅનવાળ	૧૨૬ વિજ્યનગર
૧૨૭ મેમદાવાદ	૧૨૮ મીરત	૧૨૯ સુલતાનપુર
૧૩૦ ચીનસુરા	૧૩૧ કપડવંજ	૧૩૨ ચિરાપુંજી
૧૩૩ નિઝામપટન	૧૩૪ શેરા	૧૩૫ ખંભાત
૧૩૬ ઉદેપુર	૧૩૭ કાશી	૧૩૮ ચેલાંબ્રં
૧૩૯ ધુળીઆ	૧૪૦ હરીહર	૧૪૧ મલકેડે
૧૪૨ માલેગામ	૧૪૩ સંભલપુર	૧૪૪ નીમાર
૧૪૫ ચાલીસગાવ	૧૪૬ ઝાંસી	૧૪૭ દેવીકોટ
૧૪૮ નાશીક	૧૪૯ ઝાલણાપટ્ટન	૧૫૦ ગુજરાત
૧૫૧ સિન્નર	૧૫૨ મુર્શિદાબાદ	૧૫૩ બુરાનપુર
૧૫૪ અર્કાલે	૧૫૫ ચંદ્રનગર	૧૫૬ ગંજામ
૧૫૭ મેવાસે	૧૫૮ શીમુગા	૧૫૯ નરસીંગપુર
૧૬૦ વસાઈ	૧૬૧ મંડળેશ્વર	૧૬૨ મોરાર
૧૬૩ કન્યાકુમારીકા	૧૬૪ કોમલમેર	૧૬૫ પૂણા
૧૬૬ દેરાગાજીખાં	૧૬૭ કનોજ	૧૬૮ કલ્યાણ

૧૬૯ મથુરા	૧૭૦ મોંગીર	૧૭૧ કોકોનાદા
૧૭૨ બેદનુર	૧૭૩ કલ્યાણી	૧૭૪ અહમદનગર
૧૭૫ દમોહ	૧૭૬ નાગપટ્ટન	૧૭૭ ચોતલદુર્ગ
૧૭૮ અકલકોટ	૧૭૯ ભિલસા	૧૮૦ શીરોહી
૧૮૧ મુંબાઈ	૧૮૨ સોપ્પોઅન	૧૮૩ કુંલીજર
૧૮૪ અલીબાગ	૧૮૫ પટણા	૧૮૬ લક્ષ્મીપુર
૧૮૭ સાસવડ	૧૮૮ તુતુકુંડી	૧૮૯ જાલના
૧૯૦ બાવલપુર	૧૯૧ ઈંદાપુર	૧૯૨ દેરાઈસમાઈલખ
૧૯૩ ચુનાર	૧૯૪ જગન્નાથપુરી	૧૯૫ સોલાપુર
૧૯૬ સીલહા	૧૯૭ મંદસર	૧૯૮ પંઢરપુર
૧૯૯ કાલીકટ	૨૦૦ સતારા	૨૦૧ સાગર
૨૦૨ બુંદી	૨૦૩ રામનગર	૨૦૪ પાણીપત
૨૦૫ ફલટણ	૨૦૬ રાજમહાલ	૨૦૭ ટાર્લાચેરી
૨૦૮ મહાબળેશ્વર	૨૦૯ ગોવળકોંડે	૨૧૦ હુસંગાબાદ
૨૧૧ સાંગલી	૨૧૨ વિકાનેર	૨૧૩ સ્થાનેશ્વર
૨૧૪ જત	૨૧૫ કાલ્પી	૨૧૬ ચીનાગોંગ
૨૧૭ જમખંડી	૨૨૮ કાનાનુર	૨૧૯ ઇન્નોરા
૨૨૦ બાગલકોટ	૨૨૧ બૈતુલ	૨૨૨ મંગલુર
૨૨૩ બદામી	૨૨૪ કોટા	૨૨૫ અટક
૨૨૬ બેલગામ	૨૨૭ દેવીકોટા	૨૨૮ ટીપરા
૨૨૯ સાવંતવાડી	૨૩૦ રાજમહેંદ્રી	૨૩૧ વરંગુળ
૨૩૨ ચંદા	૨૩૩ કર્ણાટક	૨૩૪ કિરોલી
૨૩૫ કાલાબાગ	૨૩૬ ઈટાવા	૨૩૭ કાચાર
૨૩૮ ધારવાડ	૨૩૯ સેલમ	૨૪૦ ઉમરાવતી

૨૪૧ બુરાનપુર	૨૪૨ જસલમીર	૨૪૩ મથુરા
૨૪૪ અમૃતસર	૨૪૫ મિરજાપુર	૨૪૬ ગયા
૧૪૭ કોઇમ્બટુર	૨૪૮ પૈઠણ	૨૪૯ કાંપતી
૨૫૦ સાવનૂર	૨૫૧ અલવડ	૨૫૨ બલારી
૨૫૩ ગાજીપુર	૨૫૪ જાલંધર	૨૫૫ બર્દ્દવાન
૨૫૬ સદાશિવગઢ	૨૫૭ કાંજેવરમ	૨૫૮ નિર્મળ
૨૫૯ ભરતપુર	૨૬૦ અંબાલા	૨૬૧ ગોવા
૨૬૨ શાહરણપુર	૨૬૩ મતલાહ	૨૬૪ યાનાન
૨૬૫ હુનાવર	૨૬૬ નાંદેડ	૨૬૭ કોટા
૨૬૮ ફિરોજપુર	૨૬૯ માલવણ	૨૬૯ જુવાનપુર
૨૭૦ કટક	૨૭૧ કમમેટ	૨૭૨ રાજાપુર
૨૭૩ નાગોર	૨૭૪ રાવળપીંડી	૨૭૫ ગુત્તી
૨૭૬ કુચબહાર	૨૭૭ વેલુર	૨૭૮ ચિતુર
૨૭૯ રત્નાગીરી	૨૮૦ પેશાવર	૨૮૧ શાહજહાંપુર
૨૮૨ શ્રીરામપુર	૨૮૩ ચીતુર	૨૮૪ પ્રતાપગઢ
૨૮૫ અલીવાળ	૨૮૬ અરકાટ	૨૮૭ બરેલી
૨૮૮ ભાગલપુર	૨૮૯ પુનાપુર	૨૯૦ તંજાવર
૨૯૧ ડુંગરપુર	૨૯૨ ત્રાંકવીબાર	૨૯૩ વિરાજેંદ્રપેઠ
૨૯૪ હિસર	૨૯૫ ગોરખપુર	૨૯૬ કૃષ્ણનગર
૨૯૭ ડીંડીગલ	૨૯૮ બરેચ	૨૯૯ વાંસવાડા
૩૦૦ રહતક	૩૦૧ રામેશ્વર	૩૦૨ નૈનિતાલ
૩૦૩ મંડળેશ્વર	૩૦૪ હુગલી	૩૦૫ તીણીવેલી
૩૦૬ ગુદલુર	૩૦૭ નસીરાબાદ	૩૦૮ શીમલા
૩૦૯ પુદુકોટા	૩૧૦ બદ્રીનાથ	૩૧૨ બહાર

૩૧૩ નેલુર	૩૧૪ ઊંચ	૩૧૫ મીરત
૩૧૬ માહી	૩૧૭ આમશેરા	૩૧૮ દીનાપુર
૩૧૯ ફૂંજલપેંઠ	૩૨૦ જેપુર	૩૨૧ હરીદ્વાર
૩૨૨ પ્લાસી	૩૨૩ બ્રહ્મપુર	૩૨૪ કેદારનાથ
૩૨૫ શીઆળકોટ	૩૨૬ ફ્રાંતવિલીઅમ	૩૨૭ કર્નાલ
૩૨૮ મેદનીપુર	૩૨૯ ઉતાકમંડ	૩૩૦ મુજફ્ફરનગર
૩૩૧ બગસર	૩૩૨ બોગરા	૩૩૩ કોરીંગા
૩૩૪ બાલાસોર	૩૩૫ અધ્વની	૩૩૬ હમીરપુર
૩૩૭ રાજમહાલ	૩૩૮ રાચોટી	૩૩૯ ફરેકાબાદ
૩૪૦ હુવસુર	૩૪૧ કાશીમબજાર	૩૪૨ મેંગલપટ
૩૪૩ અલીગઢ	૩૪૪ જાથડા	૩૪૫ દીનાજપુર
૩૪૬ માંચેરી	૩૪૭ કપુરથલા	૩૪૮ કાલીકલ
૩૪૯ રૂડકી	૩૫૦ સરહિંદ	૩૫૧ અયોધ્યા
૩૫૨ રામેશ્વર	૩૫૩ સીકાકોલમ	૩૫૪ કડપા

એક કરતાં વધારે નામ વાળાં કે બેવડીયાં ગામ.

મદ્રાસ—ચિનાપટ્ટન. કાંજેવરમ—કાંચી. કાવેરી—કોલેરૂન. કોકોનાદા—કોકણદ. નેગાપટ્ટન—નાગપટ્ટન. તીનવલી—ત્રીણીવિલી. કૈલોન—કુલમ. ત્રાંકવીબાર—તલગમબેંદી. પોંદેઓ—પુદુચ્ચી. શિકાકોલમ—નાગુલુ. તીરૂપતી—ત્રીપતુર. ત્રાવણકોર—ત્રીરૂવણકોટુ. કોતંગનુર—કાંગ્રનુર. બેદનુર—નગર. દોલતાબાદ—દેવગિરી. હૈદ્રાબાદ—ભાવનગર બસ્તાર—જગદલપુર. સાતપુડા—ઈંજાદ્રી. વાઇનગંગા—પ્રાણહિતા. ઉજ્જની—ઉજ્જન, અવન્તી. ફતેહપુર—શીક્રી જેપુર—જ્યપુર. ઝાલરાપટ્ટન—ઝાલાવાડ. ચીતુર—ચિત્તોડ

પુષ્કરજી—પોકર. મેવાડ—ઉદેપુર. મારવાડ—જોધપુર. વિકાનેર—બીકાનેર. જસલમીર—જેસલમીર. અંતરવેલી—અંતરવેદી. કાશ્મીર—શ્રીનગર. સિતાપુર—સુલતાનપુર. ઘોઘ્રા—કાળી, સરયુ. સુબનરેખા—સુવર્ણરેખા. બુરાનપુર—બેહરામપુર. અર્ચા—તેહરી. પટણા—પાટલીપુત્ર. બ્રહ્મપુત્રા—સાંપુ, મેઘના. ખ્યાતમંડુ—ખટમંડુ. તામુલીક—તામ્રલીપ્ત. ગોવા—પંજાર. અયોધ્યા—અૌંદ. જનઃવણુ—જલૌન. વાંસવાડા—બાંસવાડા. બીઆસ—ધારા. સિંદ—જીંદ. અલહાબાદ—પ્રયાગ. રાજમહાલ—અકબરાબાદ. ગંગા—ભાગીરથી, જાંગવી. બ્રાહ્મણી—બ્રહ્માણી. સીતગામ—સીતગોંગ. કૌશકી—કુશી. ગુરેખા—ગોરેખ. તાસુદન—તાસુટયુંદન. વસાઈ—બાસીન. સિંહલદ્વીપ—સિલોન લંકા. જવાનપુર—જેનપુર. મારવાડ—મોરધર. બેટવા—વેત્રવતી. મહાબળીપુર—સોણીતપુર. સિહ્યાદ્રી—મલયાચળ સહ્યાદ્રી. અજમેર—સાંબર. શીમલા—સમલા, સુવાપુ. કાશી—બનારસ, વરાણશી. વૈતરણ—કોયલ,ધુમ્રા. સાંક. બાલાસુર—બળેશ્વર, બલસોર. રામગંગા—ગરા, દેહા. સોણ—સુવર્ણભદ્ર, શોણભદ્ર. પન્ના—ઝરણાપરણા. સિંધુ હીંદુસ્તાનમાં આવ્યા પહેલાં. શિવખાબાબ, આબીસિંદ. ગોદાવરી—ગોદા, ગંગા, વૃદ્ધગંગા, ગોમતી, ગૌતમી વગેરે.

હિંદુસ્તાનની રાજરીતી.

આખા હિંદુસ્તાન ઉપર અમલ કરનાર વિલાયતથી વાઇસરાય કે ગવર્નર જનરલ કરીને અધિકારી આવે છે,

તેના હાથ નીચે મુંબઈ ને મદ્રાસ ઇલાકામાં ગવર્નરો, પં-જાબ, વાયવ્ય પ્રાંતો ને બંગાલામાં લેફ્ટેનેન્ટ ગવર્નરો છે. મહિસુર મધ્યપ્રાંત, અયોધ્યા, આસામ અને બ્રીટીશ બ્રહ્મદેશમાં કમીશનરો છે. તેઓ પોતપોતાની હદનો બરાબર બંદોબસ્ત રાખે છે. ને ગવર્નર જનરલના હુકમ પ્રમાણે વર્તે છે.

એ સિવાય નીજામનું રાજ, હોલ્કરનું રાજ, સિંધિયાનું રાજ, રજપુત સંસ્થાનો, નેપાળ અને બીજાં દેશી રાજ્યો-માં ગવર્નર જનરલ તરફથી રેસીડેન્ટ અથવા પોલીટીકાલ એજંટ રાખેલા હોય છે. તેઓ પોતાના તાબાનાં સંસ્થાનો-ના કારભારમાં હાથ ન ઘાલતાં બંદોબસ્ત રાખે છે. ને અપીલો વગેરે સાંભળે છે.

વળી હીંદુસ્તાનની બહારનાં રાજ્યો, જેમાં ઈંગ્રેજ સર-કારના રેસીડેન્ટો રહેછે તેમના પર તથા આસપાસના બેટો ઉપર પણ ગવર્નર જનરલનાં હુકમ ચાલે છે. ને લંકામાં મહારાણી તરફથી જુદોજ ગવર્નર જાયછે.

હિંદુસ્તાનનું સામાન્ય વર્ણન.

નદીઓ—ગોદાવરી, કૃષ્ણા, પન્નેર, પન્નાર, પલાર, કા-વેરી, ગંડજાકામા, તુંગભદ્રા, મુશી, મંજીરા, પેનગંગા, વ-ર્ધા, બીમા, તાપી, નર્મદા, નાગ, વાઘનગંગા, મહા, સોન, ચંબલ, બેટવા, સિંધ, ક્ષીપ્રા, લુણી, સાબરમતી, બરાસ,

સિંધુ, ઝેલમ, બીઆ, રાવી, ચીનાબ, સતલજ, ગંગા, જમના, ગોમતી, રામગંગા, સર્ઈ, ગોગ્રા, રાપતી, બ્રહ્મપુત્રા, ગોદાડા, કાળી, ગંડકી, તીપરા, હુગલી, કૌશકી, દામોદા, ભાગેરથી, સુખનરેખા, વૈતરણી, સુરમા, બ્રાહ્મણી, બાદર મહી, સાબરમતી, ઈરાવતી, પેગુ.

પર્વત—પૂર્વઘાટ, પશ્ચિમઘાટ, નીલગીરી. નંદીદુર્ગ, સાતપૂડો, વિંધ્યાચળ, આબુ, અરવલી, ચીતુરના ડુંગરા, હિમાલય શિવાલીક, રાજમહાલ, છોટાનાગપુરને ઓઢીઆના ડુંગરા, હાલા, સુલેમાન, દાંતા, પાવાગઢ, ગીરનાર, પબ, કાશ્મીરના પહાડ વગેરે.

સરોવર—વુલર, સાંબર, ઘેબર, ચીલકા, કોલર, પુલીકટ, તેમાં ઢેબરને વુલર વિના બીજાં બધાં ખારાં છે. તથા ભોપાળ પાસે એક મોટું તળાવ છે.

બંદર—કરાંચી, શાહબંદર, માંડવી, લખપટ, જોડીઆ, પોરબંદર, વેળાવળ, મહુવા, ઘોઘા, ભાવનગર, ધોલેરા, ખંભાત, ભરૂચ, સુરત, વલસાડ, દમણ, વસાઈ, મુંબાઈ, રાજાપુર, રત્નાગીરી, વિજ્યદુર્ગ, ગોવા, કારવાડ, હુનાવર, મંગલુર, કાનાનુર, માહી, કાલીકટ, બેપુર, કોચીન, તુતુકુંડી, પાલમેરા, મદ્રાસ, મચ્છલીપટન, ગંજામ, બાલાસુર, કલકત્તા, વસાઈ, રંગુન, મુલમાઈન.

ભુશીર—(૧) માંજએ કરાંચી પાસેછે. (૨) જગતપોંઈટ એ દ્વારકાં પાસે છે. (૩) દીવ એ કાઠિઆવાડની દક્ષિણેછે. (૪) કેપરામાસ એ ગોવાના રાજમાંછે. (૫) કેપ-

કુમારિકા એ હિંદુસ્તાનની દક્ષિણેછે. (૬) પોઈંટ કાલીમિર એ નાગપટ્ટનની દક્ષિણે છે. (૭) પે.ઈંટદેવી એ ગોદાવરીને કૃષ્ણા નદીના મુખની વચે છે. (૮) પોઈંટ પાલમૈરા એ મહા નદીના મુખ પાસેછે. (૯) કેપનિગ્રાસ એ બ્રહ્મદેશમાં છે.

અખાત—કચ્છનો અખાત, ખંભાતનો અખાત, મનારનો અખાત, બાલાસુરનો અખાત, માર્ટાબાનનો અખાત અને બંગાલાનો ઉપસાગર.

બેટ—મનોરા, સંકોદ્રા, દિવ, સાષ્ટી, મુંબઈ, કરંજે, ઘારાપુરી, લંકાં, રામેશ્વર, મનાર, આનંદમાન નાકોબાર, લક્ષદ્વીપ, માલદ્વીપ વગેરે.

જાત્રાનાં ઠેકાણું—કાશી, બદ્રીનાથ, જગન્નાથપુરી, દ્વારકાં, પ્રભાસ પાટણ, ચાણોદ, કન્યાળી, નાશિક, રામેશ્વર, મથુરાં, પ્રયાગ, ગયા, પંઢરપુર, પુષ્કરજી, શ્રીનાથજી, સોમનાથ વગેરે.

હવાખાવાનાં ઠેકાણા—બાલાઘાટી, મહાબળેશ્વર, માથેરાન, આબુ, નીલગીરી, ડિંડીગલ, દાર્જિલીંગ શીમલા, મરી, હજારીબાગ.

સામુદ્રધુની—પાલ્કની તે મનારના અખાત અને બંગાળાના ઉપસાગરને જોડેછે તથા હિંદુસ્તાનને લંકા એ બે જમીનના મોટા ભાગને જૂદા પાડે છે.

દુઆબ—રાયચોર, જાલંધર, બારી, રચના, જેચ, સિંધસાગરને અંતરવેદી.

દ્વીપકલ્પ—કાઠિયાવાડ અને હિંદુસ્તાનનો દક્ષિણ ભાગ (દક્ષિણ).

હિંદુસ્તાન માંહેનાં પરદેશીરાજ્ય.

ફ્રેંચનાં સંસ્થાન—પોંદિશ્રી, માહી, કારીકલ, યાનાન, ચંદ્રનગર, **પોર્તુગીઝનાં** દીવ, દમણ, ગોવા.

હબશીનાં—જાફ્રાબાદને જંજીરા, હબશી એ મુસલમાની ધર્મ પાળે છે.

દેશીરાજ.

કાશ્મીર, નેપાળ, ભુટાન, સિકીમ એમાં સ્વતંત્ર રાજારાજ કરેછે. કુશ, બહાર (કુશબહાર) એ બે મળી કુશીયા મણીપુર, ટીપરા, છોટાનાગપુર, જેપુર, પન્ના, રેવા, કપુરથલા, ફરીદકોટ ઝીંદ, સરહિંદ, પ્રતાગ્રા, આમજેરા, જંબુવા, કાઠિયાવાડ, કચ્છ, ઈડર, ગાયકવાડ, કોલાપુર, સાંતવાડી, મહિસુર, કોચીન, ત્રાવણકોર, પુદુકોટા એટલામાં હિંદુરાજારાજ કરેછે બાવલપુર, ભોપાળ, પાલણપુર, નિઝામનું રાજ, સાવનુર, ટોંક, જુનાગઢ એટલામાં મુસલમાન બાદશાહરાજ કરેછે.

હિંદુસ્તાનમાં ઇંગ્રેજ તબાનો મુલક.

આસામ, આરાકાન, ટેનાસરીમ, પેગુ, બંગાળા, ઓઢીઆ, બહાર, અયોધ્યા, અલ્હાબાદ, આગ્રા દિલ્હી, પંજાબ, મુલતાન, સિંધ, અમદાવાદ, ખેડા, ભરૂચ, સુરત, મહારાષ્ટ, કોકણ, બાલાઘાટ, કર્ણાટક, ઉત્તર સરકાર, મલબાર, અને કાનડા.

જળક્ષેપ પ્રદેશો—ગ્વાલીઅરનો ઉત્તર ભાગ, ઉદેપુર, ડુંગરપુર, વાંસવાડા, જંબુઆના રાજનો ભાગ, મધ્ય પ્રાંતને મહીસુરનો વચલો ભાગ.

રેતીનાં રણ—જસલમીરનું રણ, નગરપાર્કરનું રણ, કચ્છનું રણને પાણીપતનું મેદાન.

ઉંચપ્રદેશ—માળવા, મધ્યપ્રાંત, મહિસુર, કાશ્મીર, ને દક્ષિણ હિંદુસ્તાન.

ડેલ્ટા—સિંધુનો, કૃષ્ણાનો, ગોદાવરીનો, ગંગાનો, બ્રહ્મપુત્રાનો, ઈરાવતીનો અને કાવેરીનો ત્રીકોણ પ્રદેશને મહાનો

હિંદુસ્તાનના ડુંગરી રસ્તા—બોલાનઘાટ, ખૈબરઘાટ, બારામુળા, નિતી, રીટંકા.

હિંદુસ્તાનના કિલ્લા—જીંજી, મંદેશ્વર, ખલ્લારી, ભરતપુર, અલ્હાબાદ, ગ્વાલીઅર, ફોર્તસેંટજ્યોર્જ, ફોર્તસેંટ વિલિયમ, ફોર્તસેંટદેવી, ચિત્તોડ.

છાવણીનાં ઠેકાણાં—પેશાવર, કરાંચી, આબુ, નીમોચ, ડીસા, પુના, બેંગલુર, કાંપતી, દીનાપુર, બરાકપુર, અમદાવાદ, શિકંદરાબાદ, કાનપુર, રાજકોટ, સાદ્રા, જાલના, સાગર, ઈલીચપુર, છતીસગઢ, ગ્વાલીયર, અલ્હાબાદ, મીરત, બુરાનપુર.

રેલવે રસ્તા—હિંદુસ્તાનના ઘણા ભાગમાં રેલવે થયેલી છે. ને તે બધી રેલવેનું મથક મુંબઈ છે. એ મથકની

પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર ને દક્ષિણદિશા એ તેની શાખાઓ નીકળેલી છે.

૧ પેહેલી શાખા—મુંબઈથી વાયવ્ય તરફ નાસીક, નસીરાબાદ, જબલપુર ને અલ્હાબાદ સુધી ગયેલીછે. એ લાઇનનો નસીરાબાદ આગળથી બીજો ફાંટો નીકળી મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં નાગપુર સુધી જાયછે.

૨ બીજી શાખા—અલ્હાબાદથી પૂર્વમાં કલકત્તા સુધી એક લાઇન જાયછે ને પશ્ચિમમાં આગ્રા તરફ બીજી લાઇન જાયછે. કલકત્તેથી દાર્જીલીંગ સુધી એક નાની શાખા છે.

૩ ત્રીજી શાખા—મુંબઇથી ઉત્તરમાં અમદાવાદ, વઢવાણ આગળ થઇ કાઠિઆવાડમાં ભાવનગર સુધી એક લાઇન જાયછે. ને એ લાઇનના અમદાવાદ સ્ટેશનથી બીજો ફાંટો ઉત્તરમાં પાલનપુર, અજમેર આગળ થઇ આગ્રે બીજી શાખાને મળી જાયછે ને ત્યાંથી પંજાબમાં અમૃતસર આગળ થઇ ભાવલપુરમાં જાયછે તે ભાવલપુરથી સિંધમાં સકર સુધી જાયછે.

મુંબાઇથી અગ્નિખૂણા તરફ પુના, સોલાપુર આગળ થઇને એક લાઇન જાયછે તે ઠેઠ મદ્રાસ જઇને અટકેછે. ને મદ્રાસથી તેની એક શાખા પશ્ચિમ તરફ નીકળી કાનાનુરે જાયછે તથા બીજી દક્ષિણ તરફ તંજાવરમાં મળ્યા તુંતુંકુંડી ને તીણવલી સુધી જાયછે. ઉપર પ્રમાણે રેલવેની

મોટી મોટી શાખાઓછે. સિવાય મહિસુર, સિંધ, વગેરેમાં ગયેલી નાની શાખાઓ પણ છે.

ધર્મ—હિંદુસ્તાનમાં હિંદુ, મુસલમાની, ખ્રીસ્તી, જૈન, નાનકશાઇ, બોધ, બ્રહ્મ વગેરે જૂદા જૂદા ધર્મ ચાલે છે.

પેદાશ—બધી જાતનાં અનાજ, શેરડી, ખાંડ, ગળી, રૂ, અફીણ, તમાકુ, શાક, ભાજી, ચા, કસુંબી, તેલ, મરી, જાયફળ, તેજાના, ઇમારતી લાકડાં, સુરોખાર, ફટકડી, કોયલા, જવાહીર, મોતી, કિમતી પથરા, સર્વ પ્રકારની વનસ્પતિ, હાથી, ઘોડા, ઊંટ, હરણ, ચિત્તા, વાઘ, મોર, પોપટ, હંસ, મેના, સુંદર પીછાળા પક્ષી વગેરે.

પરચુરણ હકીકત.

બહારમાં મૈથુન અને મગધ હતાં. અલ્હાબાદ (પ્રયાગ) સિવાય હિમાલયમાં બીજા ચાર પ્રયાગ છે. તેનાં નામ, દેવ પ્રયાગ, નંદ પ્રયાગ, માધવ પ્રયાગ, ને કર્ણ પ્રયાગ, કર્ણાટકને ઇંગ્રેજ લોક સરકાર્સ કહેછે. હિંદુલોકમાં પ્રસિદ્ધ દેશ જે તેલંગણ, દ્રાવીડ, મલ્યાળ, કે કેરલ, કર્ણાટક કે કાનડા એ બધાભાગ મદ્રાસ ઇલાકામાં આવેલાછે સરકાર્સ એ તેલંગણનો ઘણોક ભાગ છે. તે ઇંગ્રેજ લોક જે ને કર્ણાટક કહેછે. તે દ્રાવીડ દેશછે. મલબાર તે મલ્યાળ દેશ. કોટા ને બુંદી મળી હારાવતી કહેવાય છે. બહાર બંગા

ળાને સિંધમાં સુરોખાર થાયછે. બંગાળામાં હડગળા નામની મોટો પક્ષી થાયછે. તે હાડકાં સુદ્ધાં મુલદાર ચીજો ગળેછે. ઇરાનથી આવેલા પારશી પેહેલા અમદાવાદને મુંબાઇમાં વસ્યા હતા. ભરૂચ આગળ નર્મદા નદી માંહેલા એક બેટ ઉપર વડનું ઝાડછે. તેને કબીરવડ કહે છે. અને તેને ત્રણસે કરતાં વધારે ડાળીઓ છે. તથા તે નીચે સાત હજાર કરતાં પણ વધારે માણસ રહી શકે છે.

સમાપ્ત.

જાહેર ખબર.

☞ નીચે લખેલ પુસ્તક તથા નકશા વઢવાણમાં મારી પાસેથી તથા જુનાગઢમાં તાલુકા સ્કુલના સ્પે. પે. આ. મા. દામોદર ભાગત પાસેથી રોકડી કિંમતે મળશે. ટપાલ દ્વારાએ મંગાવનારે અર્ધો આનો વધારે મોકલવો. દશથી વધારે ખરીદનારને સેંકડે દશ ટકા લેખે કમીશન આપવામાં આવશે.

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળવિદ્યા—ગુજરાતી ચોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને માટે ઉપયોગી કિંમત રૂ૦—૩—૦

હિંદુસ્તાન, મુંબઈ ઇલાકો ને કાઠીયાવાડના નકશાની નકલો ફુલસ્કેપ આખા કાગળમાં કાઢેલી. તે બીજા, ત્રીજા ને ચોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને જોવાને તથા પાંચમા, છઠ્ઠા ને ચોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને જોઈ જોઈને ઉતરવાને ઉપયોગમાં આવે તેવી નકલોની બીજી આવૃત્તી વધારા સુધારા સાથે છપાઈ બહાર પડી છે તે દરેક નંગની કિંમત રૂ૦—૦—૯

પાંડવોનું ઉત્તરચરીત્ર એ નામની ઘણી રસીક ચોપડી વઢવાણ વાશી રાવળ દેવશંકર રામચંદ્રની રચેલી અમારા તરફથી થોડા રોજમાં બહાર પડશે. કિંમત રૂા ૦—૯—૦ પણ આગળથી ગ્રાહક થનાર પાસેથી રૂ૦—૭—૦ લેવામાં આવશે.

વઢવાણ શેહેર
તા. ૧—૮—૯૫

ગોવનજી લક્ષ્મીરામ દવે.
વઢવાણ—કાઠિયાવાડ.